

અંક ૫ | એપ્રિલ ૨૦૧૪

સંપ્રયોગ 5

સાંપ્રત સાહિત્ય-વિચાર-જગતની ઝલક આપતું સામયિક

સંપાદક
રમણ સોની

Preserve and spread Gujarati literature through digitization

સંચયન

એકત્ર ફાઉન્ડેશન
સંચયન -ઈ-સામયિક

પ્રકાશક : અતુલ રાવલ

135 Tradition Pkwy

Flowood, MS 39231 - USA

email : atulraval@ekatrafoundation.org

phone: 704-756-1325

તંત્ર-સંચાલક : રાજેશ મશરુવાળા

email : mashru@ekatrafoundation.org

એકત્ર-સંયોજક: મુદિતા વિદ્રોહી

mudita@ekatrafoundation.org

સંપાદક : રમણ સોની

૧૮ હેમદીપ સોસાયટી, જૂનો પાદરા રોડ

વડોદરા ૩૯૦૦૧૫

e-mail : ramansoni46@gmail.com

phone : 91-9228215275

મુદ્રણ-અંકન (ટાઇપસેટ): વિભા સોની

લેઆઉટ - પરિકલ્પના : રમણ સોની

ડીઝાઇન અને નિર્માણ : અતુલ રાવલ

NAVIGATION નેવિગેશન

અનુક્રમમાંની કોઈપણ કૃતિ - કવિતા,
વાર્તા, વ. -પસંદ કરીને તમે જોવા ઇચ્છતા
હો તો અનુક્રમની એ વિગત પર માઉસ
મૂકીને ક્લિક કરવાથી સીધું જ એ પાના
પર જઈ શકાશે.

<http://www.ekatramagazines.com>

અમારી પ્રવૃત્તિઓનું એક નવું સોપાન

ઈ-મેઈલના માધ્યમથી અમે એને
તમારા સુધી પહોંચાડી રહ્યા છીએ.
જેને જેને 'સંચયન' મેળવવામાં રસ હોય એમના
ઈ-મેઈલ અમને જણાવશો

સૌ મિત્રો એને અમારી વેબસાઈટ

પર પણ વાંચી શકશો

તમારાં સૂચનો અને પ્રતિભાવો

જરૂર જણાવશો

અમારાં સૌનાં

email અને સરનામાં અહીં મૂકેલાં જ છે.

આભાર અને સ્વાગત

સંચયન ૫

અનુક્રમ

સંપાદકનું કથન : રમણ સોની ૪

કાવ્યનો આસ્વાદ— ૬

કાવ્ય : પતંગિયું ને ચંબેલી કૃષ્ણલાલ શ્રીધરાણી

આસ્વાદ સુરેશ જોષી

હજીયે (કવિતા) યોગેશ જોષી ૧૧

વ્હાઈટ હોર્સ (વાર્તા) સુધીર દલાલ ૧૨

અંતર (કવિતા) સંદીપ ભાટિયા ૨૧

ગોવર્ધન પંચાલની મુલાકાત (ઈન્ટરવ્યૂ) બકુલ ટેલર, જયંત પારેખ ૨૨

તો આવ્યાં કને (કવિતા) ચંદ્રકાન્ત શેઠ ૨૮

બેસ બેસ દેડકી (કવિતા) ચંદ્રકાન્ત શેઠ ૨૯

લેખકની ખુમારી (લેખ) કુલીનચંદ્ર યાશિક ૩૦

બંગલાનું નામ છે – ‘કાતર-કૃપા’(હાસ્ય) વિનોદ ભટ્ટ ૩૩

ગોરી અને ઘેરૈયો (કવિતા) બાલમુકુંદ દવે ૩૬

ઝેર તો પીધાં છે જાણી જાણી (નવલકથા-અંશ) દર્શક ૩૮

આઈસક્રીમ-મહિમા (લેખ) કાન્તિ ભટ્ટ ૪૪

‘એકત્ર’નો ગ્રંથ-ગુલાલ (પ્રકાશકીય) અતુલ રાવલ ૪૭

આ અંકના લેખકો (નોંધ) સંપાદક ૪૯

સંપાદકનું કથન – રમણ સોની

‘શું ચાલે છે આજકાલ?’ – બગીચામાં ચાલતાંચાલતાં, અમે-તો-ત્મૈ, સાહિત્યના-ને એવું ID ધરાવતા અમારા મિત્રે પૂછ્યું.

‘બસ, ગરમી સહન કરવાના ઉપાય.’

એમને થયું કે એમનો પ્રશ્ન હું સમજ્યો જ નથી. કહે –

‘એમ નૈ, મારા સાહેબ. આ તમે વજનદાર લેખો લખતા હો છો, કે આવેલા લેખો પર નિર્દય કાતર ચલાવતા હો છો, કે પેલું શું ? હા, કોશ ને સૂચી ને એવી માથાપચ્ચી કરતા હો છો, એ વગેરે વગેરે માંથી શું ચાલે છે આજકાલ ?

‘એ વગેરે વગેરે તો ઠીક, પણ હાલ તો બસ કાચી કેરીનું શરબત, કે જીરૂ છાંટેલી છાશ, કે ટેટી-તરબૂચ, કે બાફેલીકેરી-ગોળનો બાફલો કે હમણાં હમણાં ચીકુ આવે છે તો એનો મિલ્કશોક કે આઈસ્ક્રીમ, ને આઈસક્રીમ, ને વળી આઈસ્ક્રીમ, વગેરે વગેરેમાં છીએ ભાઈ...’

હું બોલતો જતો હતો ને તે હાંફતા જતા હતા – ચાલવાની ઝડપ ઘટાડીને કહે,

‘તમારું આજે ઠેકાણે નથી લાગતું. અરે મારા મહેરબાન, કંઈ સાહિત્યનું કહો ને, રોજ કહો છો તેમ...’

‘તો સાંભળો : કવિ કાલિદાસે ‘ઋતુસંહાર’ નામનું કાવ્ય લખ્યું છે. ‘સંહાર’ એટલે માર-કાપ નહીં, પણ વર્ણન કે વર્ણનનો સંચય કે વિહાર. બધી જ, છયે ઋતુઓની વાત, કવિ, નાયિકાને કહે છે.

એમાં પહેલો જ છે ઉનાળો - એટલે 'નિદાઘકાલ'. સાંભળો એની પહેલી જ કડી -

‘પ્રચંડ સૂર્યઃ, સ્પૃહણીય ચંદ્રમા, સદા-અવગાહ-ક્ષમ વારિસંચયઃ;

દિનાન્ત રમ્યઃ, અભિ-ઉપ-શાન્ત મન્મથઃ, નિદાઘકાલઃ અયમ્ ઉપાગતઃ પ્રિયે !

સમજાય એવું છે ને ? આ ‘દિનાન્ત રમ્યઃ’ માં તો આપણે આ લટાર મારી રહ્યા છીએ.’

મિત્ર હવે પ્રસન્ન. કહે : ‘આ સદા-અવગાહ-ક્ષમ વારિસંચય’ એ ગમ્યું. નાના હતા ત્યારે નદીઓમાં શું ધુબાકા મારતા હતા, અહા !’

‘બસ, એવું અવગાહન હવે, રોજ ઘરે, શાવર નીચે. શરબતનો સ્વાદ, પણ આ શાવરનો તો આસ્વાદ. અણુએ અણુમાં ઠંડક !’

‘વાહ - આ સ્વા દ ! સારું લાવ્યા તમે....’ મિત્રની સર્વ સંવેદન-ઇન્દ્રિયો હવે ખૂલી ગઈ હતી. મેં કહ્યું, ‘ને હવે ઘરે જઈને, રાત્રે જરાક ઠંડક થાય ત્યારે ‘સંચયન’ ખોલજો. કાવ્યના સ્વાદની સાથે જ એનો આસ્વાદ પણ માણજો...’

‘આ...વજો, મળીએ પાછા.’

રમાણસોળી

કાવ્યનો આસ્વાદ

(કાવ્યનો સ્વાદ તો દરેકનો પોતપોતાનો, અલગ અલગ હોવાનો – જેમ કોઈ સુંદર સ્થળનો. પણ કોઈ વિશેષ સૌંદર્યપારખુ ને જાણકાર પ્રવાસી એ સુંદર સ્થાનની એવી તો અદ્ભુત છબી આલેખી આપે કે આપણને એમ થાય કે એક વાર ફરીથી એ જગાએ જઈ આવીએ... અહીં આપણા વિદગ્ધ-રસિક વિવેચકવર્ય સુરેશ જોષીએ એમના પુરોગામી કવિ શ્રીધરાણીના કાવ્યનો એવો આ-સ્વાદ કરાવ્યો છે કે વાંચ્યું હોય એને પણ કાવ્ય ફરી વાંચવાનું ગમશે. તો, પહેલાં કાવ્ય વાંચીએ; પછી સુરેશભાઈનો જાદુ...)

પતંગિયું ને ચંબેલી – કૃષ્ણલાલ શ્રીધરાણી

‘મળું મળું વહાલાને ક્યારે ?
વીંટળાઉં ક્યારે ?’ – ઘેલી,
કોડભરી આવા ઉરમાં કેં
લળતી આશભરી વેલી.
મુખ પર પુષ્પ કરે કેલી !
ફૂલરાણી શી ચંબેલી !

આરસનોયે અર્ક કરીને
બ્રહ્માએ આલેખ્યું રૂપ,
સરસ્વતીની વેણીમાંથી
ફૂલમાં પૂર્યા ગંધ અનુપ.

ફૂલડાંને ઊડવા આકાશ !
પાંખ વિના પૂરે શો આશ ?

મેઘધનુષી પાંખોવાળા
પતંગિયાને ભાળી પાસ
ચંબેલી મલકંતી પૂછે :
‘એક જ મારી પૂરશો આશ ?
મારો દેહ, તમારી પાંખ –
એક બનીને ઊડશું આભ ?’

ચંબેલીનો દેહ રૂડો ને
પતંગિયાની પાંખ ધરી,
અવનિ, આભ, અનંતે ઊડે
મલકંતી મહેકંતી પરી.

પતંગિયું ને ચંબેલી !
એક થયાં ને બની પરી !

કાવ્ય :

કૃષ્ણલાલ શ્રીધરાણી

આસ્વાદ :

સુરેશ જોષી

આસ્વાદ : સુરેશ જોષી

આવો, એક જાદુ બતાવું. એક હતું ચંબેલીનું ફૂલ ને એક હતું પતંગિયું. બંને હતાં. અહીં સુધી તો કશું જાદુ દેખાતું નથી

પણ –

પતંગિયું ને ચંબેલી !

એક થયાં ને બની પરી !

એકાએક પરી આવી ચઢી. આ પરી રાતે જ આવે કારણ કે એ અગોચરના વિરાટ સામ્રાજ્યની રહેવાસી છે. એની નાજુકડી પાંખને આધારે આપણે પણ એ અગોચરના સામ્રાજ્યમાં ઘડીક ટહેલી આવીએ છીએ. આવી પરીઓને પ્રતાપે જ આપણે પૃથ્વી પર કેવળ નિર્વાસિતોની દશામાં જીવતા નથી. હજુ આ આવજાવ આડે કશા કડક કાનૂન આપણે રચી શક્યા નથી.

નિરાકારમાંથી આકારની સૃષ્ટિમાં હજુ તો હમણાં જ બાળક નવું નવું, અતિથિ બનીને આવ્યું છે. નિરાકારની બૃહત્ વિસ્તૃતિમાંથી આકારની સીમમાં પુરાઈ જવાનું એને ફાવતું નથી, એ અકળાય છે. આપણે એને બૃહત્ વિસ્તૃતિનું આશ્વાસન આપવા દ્રોણે લોટમાં પાણી નાંખીને અશ્વત્થામાને આશ્વાસન આપેલું તેવું દ્રોણકૃત્ય કરીએ છીએ. એને માટે એક નવી કથાસૃષ્ટિ રચીએ છીએ. એ સૃષ્ટિમાં ઘોડાને પણ પાંખ છે; હમણાં જ ઘરનાં પગથિયાં ઓળંગતા થયેલા બાળકની કથાસૃષ્ટિનો રાજકુમાર આ પાંખાળા ઘોડા પર અસવાર થઈને સાત નદી, સાત પર્વત અને સાત સાગરને ઠેકી જાય છે. રસ્તામાં મસમોટાં અડાબીડ વન આવે છે, રાક્ષસ આવે છે – તમે કહેશો કે આ તે કેવી વાત ? પણ બે પાસાં મેળવીને શ્રીપુરાંત કાઢવાનું હજુ શરૂ થયું નથી. આ રાક્ષસની મગદૂર શી ? એને તો શીશીમાં પૂરીને દાટો મારી દઈ શકાય.

બાળક આપણી વચ્ચે રહે છે ત્યારે એની સાથે સંગિની રૂપે પરી ન હોત તો એને બહુ અજાણ્યું લાગ્યું હોત. બાળકોની રમતમાં પણ આ વિસ્તૃતિની ઝંખના પ્રકટ થાય છે : એ સંતાકૂકડી રમશે, સાતતાળી રમશે. સંતાઈ જવું, અલોપ થઈ જવું, સાતતાળી આપીને છૂ થઈ જવું, પાછળથી આવીને આંખો દાબી દઈ પૂછવું : બોલ, બોલ, હું કોણ છું ? – બાળક અસ્તિ અને નાસ્તિ વચ્ચે દોડંદોડ કર્યા કરે છે; હજુ એ બે છેડા વચ્ચેની સરહદ પર કાંટાની વાડ રચાઈ નથી. માર્ગ મોકળો છે; હાલતાં ચાલતાં કાયદાકાનૂનની દીવાલ જોડે માથું ભટકાતું નથી. ને આ શિશુ તે સનાતન શિશુ છે, એ આપણા નેપથ્યમાં સદાકાળ રહે જ છે; એની આશ્ચર્યથી વિસ્ફારિત આંખો, એના બે અસ્થિર પગ, એના ટચૂકડા હાથ – આ બધું હજુ આપણામાં છે. ને તેથી જ મોટા થઈનેય આપણે પરીનો હાથ સાવ છોડી દેતા નથી.

તો આ જાદુભરી સૃષ્ટિની આબોહવા આ પરી જેવી નાજુકડી કવિતામાં છે. એની ચાલ પણ તાજા જ ચાલવા શીખેલા બાળક જેવી છે, એ પા પા પગલી માંડતી ચાલે છે. પૃથ્વી છંદનો ઠસ્સો કે

સગ્ધરાની ગરિમાનો અહીં ખપ નથી. પ્રાસની ઘૂઘરી તો જોઈશે જ કારણ કે બાળક ચાલે છે ને ઘૂઘરી રણકે છે, એ ઘૂઘરીના રણકારે રણકારે માનો હરખ રણકે છે.

કાવ્યને ખાનાં પાડીને પૂરવાની એક જોરદાર પ્રવૃત્તિ આપણા વિવેચનમાં ચાલે છે. આપણા કવિએ પણ એને વશ વર્તી એમના કાવ્યસંગ્રહને અન્તે મમ્મટાર્યની અદાથી ‘કાવ્યવસ્તુવિચાર’ આપણને આપ્યો છે. સંગ્રહ (‘કોડિયાં’ની નવી આવૃત્તિ) પહેલવહેલાં જોતો હતો ત્યારે કવિની કાવ્યસૃષ્ટિમાં ફરીને બહાર નીકળતાં આ ‘કાવ્યવસ્તુવિચાર’નું પાટિયું વાંચીને હું તો ભડકી જ ગયો હતો. મને થયું : આવી બન્યું આપણું ! હવે કાવ્ય તો પૂરાં થયાં ને ‘વસ્તુવિચાર’ રહ્યો ! પહેલો જ વિભાગ ‘આત્મકથા’નો. મને પ્રશ્ન થયો : શું દરેક કાવ્ય કવિની આત્મકથા નથી ? બીજો વિભાગ ‘આત્માપરમાત્મા’નો. ત્યાં કવિને પોતાને કબૂલ કરવું પડ્યું : ‘એક રીતે જોતાં આ કક્ષામાં બધાં જ કાવ્યો મુકાવાં જોઈએ.’ જોયું ને, મારી વાત સાચી પડી ને ?

માટે જ ઉપરનું કાવ્ય ‘બાળકાવ્ય’ છે એમ કહીને ‘બાળકોને માટે લખાયેલું’ એમ નહીં પણ ‘બાળસૃષ્ટિનું’ કાવ્ય છે એવો ખુલાસો આપવાની જજ્ઞામાં શા માટે પડવું ? પ્રશ્ન માત્ર એટલો જ : આ કાવ્ય છે ? ને જો એ કાવ્ય હશે તો એનો વિષય કાવ્યમાં એવો તો તદાકાર થઈ ગયો હશે કે એને ગાળીઉકાળીને છૂટો પાડવાના કામમાં ‘નિષ્ણાત વિવેચક’ જ ફાવશે. આપણે તો એવી ખખામાં પડતા જ નથી.

તો આવો, જાદુ જોઈએ – એટલે કે કવિતા જોઈએ. જુઓ : પહેલી કડીમાં શું દેખાય છે ? ધારીધારીને જોજો હં ! વારુ, ચંબેલી જ દેખાય છે ને ? ઠીક, કેવી છે એ ચંબેલી ! એ તો બોલતી ચંબેલી છે, ઘેલી ચંબેલી છે, કોડભરી ચંબેલી છે. આમ તો ક્રમશઃ આગળ વધો ત્યાં આ કડીની અન્તિમ પંક્તિમાં કવિ એને એકદમ ‘ફૂલરાણી’ની પદવી આપી દે છે ! આ વર્ણન ચંબેલીની લતાનું છે, ચંબેલીનાં ફૂલનું વર્ણન કવિએ કર્યું છે તે જોયું ? કવિ કહે છે કે ચંબેલીના હૃદયમાં રહેલો વહાલાને મળવાનો કોડ અને એના મુખ પરનો કીડાનો ઉલ્લાસ તે જ ચંબેલીનું ફૂલ ! આમ પહેલી કડીમાં લતાથી તે ફૂલ સુધીનું જાદુ થયું. ફૂલ તો લતા પર દીઠાં જ છે પણ આવા જાદુથી ખીલતું ફૂલ નહોતું જોયું.

તો હવે એ ફૂલને ધારીધારીને જોઈ લઈએ – એમાં કાંઈ પરીનો છન્નવેશ દેખાય છે ખરો ? પરીકથાની પેલી રાજકુંવરીનું વર્ણન આપણા કાનમાં પડવા પાડશે. બ્રહ્માએ સૂરજમાંથી તેજ લઈને એની આંખની કીકી ઘડી ને ચન્દ્રનાં કિરણમાંથી સ્મિત રચીને એના હોઠ પર રમતું મૂક્યું. તો આ ફૂલ પણ બ્રહ્માએ સંગેમરમરના અર્કમાંથી ઘડ્યું પણ વધારામાં પોતાની કન્યા સરસ્વતી જેટલું જ એ વહાલું છે એમ બતાવવા સરસ્વતીની વેણીમાંના ફૂલની સુવાસનો એનો શ્વાસોચ્છ્વાસ કર્યો. આટલું થયું છતાં ફૂલનું કાંઈ તૃપ્ત થયું નહીં. આ કડીની છેલ્લી બે પંક્તિમાં આ અતૃપ્તિનો નિઃશ્વાસ સંભળાય છે :

ફૂલડાંને ઊડવા આકાશ !

પાંખ વિના પૂરે શે આશ ?

અહીં કવિએ ‘ઊડવા’ને બદલે ‘ઊડવાં’ કર્યું હોત તો ઠીક થાત. આમ બ્રહ્માનું સર્જન તો અધૂરું, એ અધૂરપના નિઃશ્વાસ સાથે જ આપણે જન્મીએ. આ અધૂરપ ન હોત તો ચંબેલીની પરી ન થઈ હોત. માટે એ તો ઠીક જ થયું.

એવામાં આ ચંબેલીને કોઈક ભેટી ગયું ને જાદુની પૂર્વભૂમિકા રચાઈ. આ સંસારમાં આ ભેટી જઈને ભેળાં થવું એ જ એક મોટો જાદુ નથી ? સંસારમાં જેને ભેળાં ન દેખતા હોઈએ તેને સાહિત્યમાં ભેળાં થયેલાં જોઈએ છીએ. આપણી જિંદગીમાંય એક વાર એવો દિવસ આવી ચઢે છે જ્યારે આપણને એમ લાગે છે કે આજે ચારે દિશા ‘માગ માગ જે માગે તે આપું’ બોલી રહી હોય છે; પવન ‘તથાસ્તુ’ રટી રહ્યો હોય છે. ખાસ કશું હોતું નથી : આપણા હાથમાં પારેવાની છાતી જેવો કમ્પતો કોઈકનો હાથ આવી પડ્યો હોય છે, કોઈકનો ઉષ્ણ ઉચ્છ્વાસ આપણને સ્પર્શી જતો હોય છે, કોઈકનું ખભા તરફ વાળી લીધેલું મુખ આપણને જીવનના નવા વળાંક પર લાવીને ઊભા કરી દે છે. ખાસ કશું હોતું નથી તે છતાં એને જ લીધે ખાસ કશુંક બની પણ જાય છે. આપણા હાથમાંનું પેલું ભીરું પારેવડું કશુંક લઈને ઊડી જાય છે ને આપણું હૃદય રઝળતું થઈ જાય છે !

તો અહીં પણ એવું કશુંક થયું : મેઘધનુષની પાંખવાળું પતંગિયું આવી ચઢ્યું. અહીં કવિએ પતંગિયાને ‘રંગબેરંગી’ ન કહેતાં ‘મેઘધનુષી’ જ કેમ કહ્યું હશે વારુ ? મને એમ લાગે છે – આ હું બીતાં બીતાં કહું છું કારણ કે કેટલાક મુરબ્બીઓ ઝટ સુણાવી દે છે : ‘જાવ જાવ, સાવ જૂઠું, કવિના મનમાં એવું કશું નથી, આ તો તમારું ગાંઠનું ઉમેરણ છે !’ ભલે ને, આ તો અખા ભગતવાળો ઘાટ થયો : ગાંઠનું થોડું સોનું ઉમેર્યું તો ગુનેગાર ઠર્યા ! મને એમ લાગે છે કે આ ‘મેઘધનુષી’ પાંખવાળું પતંગિયું તે બીજું કોઈ નહીં પણ સૂર્યનું કિરણ, એ પતંગિયું જ ‘અવની, આભ, અનંતે ઊડે’. ને સૂર્યના કિરણમાં સાત રંગો રહેલા છે એની તો વિજ્ઞાન પણ સાક્ષી પૂરશે. આ પતંગિયાને જોઈને ચંબેલીને ઊડવાના મનોરથ થાય એ દેખીતું છે. મને એક બીજી વાત પણ સૂઝી આવે છે : આ તેજનું પતંગિયું ગતિશીલ છે પણ એને દેહ નથી. ચંબેલીને દેહ છે સુકોમળ પાંખડીનો આરસના અર્કમાંથી બનાવેલો, પણ ગતિ નથી. ફૂલની ગતિ તે એની સુગન્ધ એમ કહીએ તો ચાલે. પણ ચંબેલી આ સૂર્યકિરણનો સાથ ઝંખે છે. સૂર્યના કિરણસ્પર્શે જ ફૂલ ખીલે છે, મલકાય છે ને આમ સૂર્યનું કિરણ જ એને બધું આપી શકે એમ ચંબેલી માને તે સ્વાભાવિક છે. ને આથી જ એ માગે છે :

‘એક જ મારી પૂરશો આશ ?

મારો દેહ, તમારી પાંખ –

એક બનીને ઊડશું આભ ?’

આ કાંઈ એકલું લેવાની જ વાત નથી, પોતાનો દેહ આપી દેવાનો છે. આ વિનિમય નથી, સમન્વય છે.

ને જુઓ, જુઓ, જાદુ થઈ ગયું, ‘મલકંતી મહેકંતી પરી’ ઊડતી થઈ ગઈ ! જ્યાં જ્યાં આવો રૂડો સમન્વય સિદ્ધિ થાય ત્યાં અવની, આભ જ નહીં પણ અનન્ત આપણી આગળ ખુલ્લું થઈ જાય, સીમમાંથી અસીમમાં સરી જઈ શકાય; પરી ઊડતી થઈ જાય. આમ

પતંગિયું ને ચંબેલી !
એક થયાં ને બની પરી !

આ જાદુ તમારી આંખ આગળ થઈ ગયું.

વોકર પર્સીએ એમના Metaphor as mistake નામના લેખમાં કહ્યું છે : There must be a space between name and thing ...

ચંબેલીનું ફૂલમાં થતું રૂપાન્તર (મને તો ‘પરિણતિ’ કહેવાનો લોભ છે) કેટલાકને નિરર્થક લાગશે. એમની સદર્થકતા બહુ સાંકડી હોય છે; એમાં સમીકરણ અને લઘુત્તમ દઢભાજકની જ ઝાઝે ભાગે અવરજવર હોય છે. આ કાવ્ય બાળસૃષ્ટિનું કાવ્ય છે એમ મેં કહ્યું તે એટલા જ માટે કે બાળકના મનમાં પદાર્થો અને પદાર્થનાં નામો સિક્કા અને સિક્કા ઉપરની છાપની જેમ જડાઈ ગયેલાં હોતાં નથી. હજુ નામ બંધાયાં હોતાં નથી આ યદચ્છાવિહારને પૂરતો અવકાશ કહે છે. આથી અર્થનો ગાંગડો હજુ બંધાયો હોતો નથી. એની નિરર્થકતા જ એની સૌથી મોટી સદર્થકતા છે. આવા કાવ્યનો અર્થ તે એમાં રહેલું સવાઈ સત્ય છે.

આ કાવ્યમાં રવીન્દ્રનાથના ‘શિશુ’માંનાં કાવ્યોની આબોહવા છે. એ કાવ્યો સાથેની આ કાવ્યની સગોત્રતા પ્રકટ છે. શ્રીધરાણીની કવિતાનો એ મને તો સૌથી વધુ આસ્વાદ્ય એવો પ્રદેશ છે. બીજી કવિતાની આજુબાજુ અખબારી ઈબારતનું ઘાસ ઊગી નીકળ્યું છે, થોડોક ઘોઘરો ખોખરો સાદ સંભળાય છે. પણ ચંબેલીના જેવું નાજુક છતાં ભાવજગતની અનન્તતામાં સેલારા મારતું આ કાવ્ય સંતાડીને ખિરસામાં મૂકી દેવા જેવું છે.

[‘ગુજરાતી કવિતાનો આસ્વાદ’, ૧૯૬૦]

હુજીયે
– યોગેશ જોષી

પેલી તરફ જવા
હું
ઢાખલ થયો
અરીસાની અંદર
ને
મારું પ્રતિબિંબ
આ તરફ
નીકળ્યું બહાર...

અમે બંને
એકમેકમાંથી
પસાર થયા
આરપાર...

તોય
કેમ
હુજીયે
સાવ
અજાણ્યા?!

માન્યેસ્ટર યુનિવર્સિટીમાં બીજા વિશ્વયુદ્ધ પછી ટેક્સ્ટાઈલમાં પાસ થનારા અમે પહેલાં હતા; ૧૯૪૭ની સાલમાં અમે દસ જ છોકરાઓ ટેક્સ્ટાઈલમાં હતા; એમાં હતા હું અને ધીરુભાઈ. જૂન મહિનામાં પરિણામ આવ્યું, પરિણામ બોર્ડ ઉપર મુકાતું. બધા ફરસદે જઈને જોઈ આવતા.

હું બપોરે જોવા ગયો. કોલેજની કોરિડોરમાં જ ધીરુભાઈ મળ્યો. એ યુનિવર્સિટીના કલર્સમાં હતો. વાદળી બ્લેઝર, ચટ્ટાપટ્ટાવાળી ટાઈ અને પટ્ટાવાળું મફલર. એક તો દેખાવડો, ગોરો અને શરીરેય પાછું ઊંચું, પહોળું, સારું અને છટા-છણકોય અંગ્રેજોની સારી એવી કોપી કરી હોય એવાં.

‘શું છે ? પાસ છીએ કે નપાસ ?’ એણે પૂછ્યું.

‘હમણાં જ હું આવ્યો. ચાલ જોઈએ. શું લાગે છે તને ?’

‘તું તો સાલા પાસ થવાનો જ ને ! આપણો સવાલ છે. I think I would fail. જોકે મને વાંધો નથી.’

અમે બોર્ડ પર જોયું.

‘Congratulations. તારો તો ફર્સ્ટ ક્લાસ આવી ગયો ને યાર !’

‘અને તુંય પાસ થઈ ગયો.’ એનું નામ વાંચતાં હું બોલ્યો, ‘Congratulations.’

‘જનતા ક્લાસમાં.’ એ વખતે જનતામાં ડિલક્સ નહીં નીકળેલી !

એ બહુ આનંદમાં હતો. મને જરા નવાઈ તો લાગી. જાણે પ્રેમમાં હોય ને, એવો ગુલતાન હતો !

અફકોર્સ, એમાંય પરીક્ષાના જેવી ‘પાસી-નાસીપાસી’ જ હોય છે ને !

એ કહે, ‘ચાલ, ઊજવીએ. Let us celebrate.’

‘ક્યાં જઈશું ?’

‘બહાર તો નીકળ.’

અમે બહાર નીકળ્યા. કોલેજની એક બાજુ કાઉન હતું. બીજી બાજુ વ્હાઈટ હોર્સ. ઈંગ્લેડના પબ, એટલે કે પબ્લિક બાર, એટલે કે જાહેર પીઠાં વિશે ક્યારેક આખો લેખ લખીશ પણ અહીં તો કંઈ નહીં લખું. એટલું જ કે વ્હાઈટ હોર્સનો બિયર વખણાતો

વ્હાઈટ હોર્સ

– સુધીર દલાલ

હતો. જોકે આપણને અમદાવાદમાં હાલ એની કંઈ કદર નથી પણ માન્યેસ્ટરમાં બિયર વખણાય એની કદર થાય !

ધીરુભાઈ કહે, ‘વ્હાઈટ હોર્સમાં જઈએ.’ કાળાં મેંશ ચોટેલાં થોડાં મકાનો ઓળંગી અમે એક મકાનમાં પેઠા. દાદરો ચડી ઉપર ગયા. ચારે બાજુ દીવાલ પર વૂડપેનલિંગ હતું. સામે મોટો બાર હતો. કાળા લેબલની, ને ગોલ્ડ લેબલની ને ટ્રિકોઈનવાલી નાનીમોટી અનેક બાટલીઓ ત્યાં ગોઠવેલી હતી. પગ નીચે ગદડમદડ પ્લશ જાજમ, દીવાલ ફરતી બેઠક – પોચી, મુલાયમ, બિયર પીને ખૂંચી જવાય એવી – અને ... અને બારમેઈડ.

હવે આપણે કંઈ ખાસ પીતા નથી, પણ ધીરુભાઈ ઘણી વાર લગાવે છે. પીને ઊંઘો વળી જાય છે, અક્ષરશઃ ફિઝીકલી આઈ મીન.

ધીરુભાઈએ ઓર્ડર આપ્યો, ‘ટુ બિટર્સ પ્લીઝ.’

બિયરનો મગ ઊંચકી, ચિયર્સ કરી એમણે એક ઘૂંટડો લીધો અને પછી બોલ્યા :

‘બાબુ, I AM IN LOVE.’

ધીરુભાઈ કેપિટલ અક્ષરોમાં બોલ્યા હોય એવું લાગ્યું. આમેય, ગુજરાતીમાં ‘હું પ્રેમમાં છું.’ એ કંઈ સારું લાગતું નથી. હિન્દીમાં કંઈક ઠીક લાગે. જોકે આપણને – કે ધીરુભાઈને – હિન્દી આવડતું નથી. સારામાં સારું ચમાં લાગે. અંદર આમ્ બામ્ જેવું તો આવે ને !

Any way Dhirubhai was in love.

એ કહે, ‘માંડીને કહું, યુ નો, મારા અમદાવાદમાં ધર્મિષ્ઠા સાથે મારા વિવાહ થયા છે.

મેં કહ્યું, ‘આઈ નો.’

‘અચ્છા, હવે હું અહીંયાં આ બેટી – કે બેટ્રસીના પ્રેમમાં છું. એનું નામેય બેટી છે, અને ....બાકી છેય બેટી... હવે તું સમજી શકીશ કે હું હવે અમદાવાદ આવું કેવી રીતે ? અહીં બધું ફાવી ગયું છે. I am happy here, man, એટલે તું અમદાવાદ જવાનો, અને ત્યાં જઈ મારે ઘેર જવાનો, અને બધું explain કરવાનો, અને મારા સંજોગો સમજાવવાનો, જાણે ભવિષ્ય ભાખતો હોય એમ એણે મારા પર હુકમો છોડવા માંડ્યા. અને ધર્મિષ્ઠાને પણ લાગશે. પણ હવે એનું તો કંઈક થઈ રહેશે. રાંડેલા પરણી નથી શકતા પણ વિવાહ-ફોક તો આપણા સમાજમાંય પરણે જ છે ને ! તું ધર્મિષ્ઠાને ઓળખે છે. યુ ટેલ હર – કેવા મારા સંજોગો છે. અહીંયા બેટી તો મારા સિવાય બીજું કશું સમજશે જ નહીં, મારાં માબાપને – of course in love એટલે ચલાવી લઈએ. બધું સમજીએ છીએ – (તૂટેલાં વાક્યો પણ.)

‘પણ તારો શું પ્લાન છે ? તું અમદાવાદ મોઢું દેખાડવાય આવતો નથી ? એકવાર આવીને બધું ગોઠવીને જા તો...’ મેં કહ્યું.

‘Two more bitters, love.’ ધીરુભાઈએ બારમેઈડને કહ્યું.

‘એય, ... મારે નહીં. એક બહુ છે.’ એણે તો એક પૂરોય કરી દીધો હતો.

‘ના ચાલે, one on me...ના, અમદાવાદ તો આવું, પણ આવું એટલે મને કોઈ છોડે? બધાંના દેખતાં દેખતાં દિલ ભાંગવાં પડે, ઈટ વુડ બી ઓક્વર્ડ, છે કે નહીં ?’

‘છે, પણ...કંઈ નહીં. તારે ઘેર તું કાગળ તો લખી દે.’

‘કાગળમાં બધું લખાય નહીં. તું જવાનો જ છે પછી ચાર તારી પાસે આટલી તો આશા રાખું જ ને !’

‘અચ્છા, બનતું કરીશ. તેં બહુ કપરું કામ સોંપ્યું. દિલ તારે ભાંગવાં – અને તે મારી મારફત. O.K. I will do it. પણ ધર્મિષ્ઠાને નહીં મળું.’ મેં એની સામે થોડીક ખોટી આંખો કાઢી કહ્યું.

‘ઓલરાઈટ, એ તો જાણશે જ ને ! વાજતેગાજતે આવશે એની પાસે.’

ધીરુભાઈએ બીજો પણ ઠોક્યો. પછી ઊઠ્યા. એ ઘણા લહેરમાં હતા.

નીચે ઊતરી બોલ્યા, ‘નોકરી મળી ગઈ છે એ તો તને કહેવાનું જ રહી ગયું. અને કાઉન્સિલનું ઘર પણ નક્કી કર્યું છે. આવતા અઠવાડિયે shift કરીશ. જતાં પહેલાં મળજે. આપણે રોયલમાં જમીએ. છેલ્લે ઓક્સટેઈલ સુપ અને સ્ટીક ને એવું બધું ખા ! છેક સુધી તું વાણિયોબામણ રહ્યો.’

અમે છૂટા પડ્યા તે પડ્યા જ. અમદાવાદ આવી એના ઘેર ગયો. બધી વાત કરી અને પછી ઊઠીને તરત જ ભાગ્યો. એ બધાં રિએક્શન્સ આપણાથી ફેઈસ ન થાય. પછી ઘણી રોકકળ થઈ હતી એમ સાંભળ્યું.

○

સુડતાળીસમાં ઇંગ્લંડ છોડ્યું હતું તે ફરી ૬ પમાં પગ મૂક્યો. ધંધા માટે લંડન ગયો હતો. એકાએક મને ધીરુભાઈ યાદ આવી ગયો. લંડનમાં મારે મહિનો રહેવાનું હતું એટલે અમદાવાદથી એના સગા પાસેથી એનું સરનામું મેં મગાવ્યું. માન્યેસ્ટરથી થોડે દૂર એ રહેતો હતો.

એક દિવસ મોટર ભાડે કરી હું ત્યાં ગયો. સાંજે પહોચ્યો. બારણા બહાર બોર્ડ વાંચ્યું.

Mr. D. Shaw

બોર્ડ ઘણું જૂનું હતું. ઓરિજનલી એ D. Shah પણ અહીં બર્નાર્ડ શોને બધા ઓળખે એટલે એસ.એચ.એ. ડબલ્યુ થયો લાગતો હતો. મેં ઘંટડી મારી.

અંદરનું ડિગડોંગ સંભળાયું અને થોડી વારમાં મિ.ડી.શોએ બારણું ખોલ્યું. ગૂડ ઓલ્ડ ધીરુભાઈ. ઓલ્ડ પણ થઈ ગયા હતા. કણસિયા અને પાછળ વાળ સફેદ થઈ ગયા હતા. well, સાવ સફેદ નહીં, કાળાધોળા, આપણે જેને કાબરચીતરા કહીએ એવા. (by the way – વાળ પણ એટલામાં જ રહ્યા હતા.) ધીરુભાઈ ખાસ્સા જાડા થયા હતા. મને પિકવિક પેપર્સની જૂની એડિશનના પિકવિક જેવા એ લાગ્યા. નાકની ઢાંડીના છેડે, ભેખડના છેડેથી આપઘાત કરવા કૂદી પડવાની તૈયારીમાં હોય એવી ચશ્માની ઢાંડી ટેકાયેલી હતી. એણે વાંકી ડોક કરીને, નીચે ડોક કરીને ચશ્માની ઉપરથી જોયું અને પછી બૂમ પાડી :

‘બા...બુ...અફકોર્સ બાબુ, what a surprise બાબુ. કમાલ કરી દીધી બાબુ., આઈ લવ યુ, બાબુ’ કહી એણે મને બાથમાં જકડી લીધો, ‘બેટી, ઈટ ઈઝ બાબુ. કમ એન્ડ સી...’ જાણે બાબો અવતર્યો હોય ને પડોશીઓને જોવા બોલાવતો હોય એમ એ ખુશ ખુશ થઈ ગયો.

‘ધીરુભાઈ, તું...તને શોધી કાઢ્યો ને !’ એની ડોક પાછળથી એના સફેદ વાળ જોતો, જકડાયેલો, ભીસાયેલો મારો અવાજ આવ્યો.

પછી એણે મને છોડ્યો. જરાક દૂર ધકેલી એણે મને જોયો.

‘એવો જ છું, સાલ્વા.’

‘ત્યારે કેવો હોઉં ?’

‘એમ નહીં...બુઢો બુઢો નથી થઈ ગયો, મારા જેવો. હિન્દુસ્તાનમાં કાયાકલ્પ થઈ શકે છે કે શું ? મારા તો જો...બધા ખરી પડ્યા.’ મેં એની ટાલ પર નજર ફેરવી. એણે તરત જ મોઢું ખોલી ચોકઢું કાઢ્યું, ‘એ નહીં, એ આ...’પાછું ચોકઢું ખોસી દઈ, બધા સફેદ દાંત બતાવી એ હાઈકલાસ હત્યો.

‘અંદર આવ, અંદર આવ, માય ડિયર બાબુ...’ એણે આગળ ચાલતાં ચાલતાં કહેવા માંડ્યું.

ઘર બધાં કાઉન્સિલનાં હોય છે એવું જ હતું. જમણે હાથે હેટ, રેઈન-કોટ લટકાવવાના ઘોડા. પછી દાદરા, ડાબા હાથે દીવાનખાનું, એના પછી ડાઈનીંગ રૂમ-કમ લિવિંગ રૂમ, પાછળ રસોડું, ઉપર બેડરૂમો, બાથરૂમ વગેરે.

ત્યાં તો બેટી દેખાણી. ખાસ્સી ફૂટડી હતી. આપણને તો બધાં જ ગોરા ફૂટડા લાગે છે. પણ ના, ...આ તો હતી જ. ધીરુભાઈ લેવાઈ ગયો હતો, જાડો થયો હતો છતાંય ! પણ બેટી તો હજુય એના યુથમાં – આઈ મીન જુવનીમાં હતી.

‘Pleased to meet you, Mrs. Shaw... ..’

‘Pleased to meet you too. Dhiru talks so much about you.’ ધીરુને એણે ઢીરુ કહ્યું. અમે દીવાનખંડમાં બેઠા. ટી.વી. ચાલતું હતું. કાઉબોયૂઝ એકબીજા પર ગોળીબારો કરતા હતા. સામે એક નાનકડો છોકરો કાઉબોયનો સ્વાંગ સજી બેઠો હતો. હાથમાં ખોટી પિસ્તોલથી એ પણ સામે ડિંગડિંગ કરતો હતો.

‘Vinu, see who has come, uncle Babu.’

વિનુએ અંકલ બાબુ તરફ એક દૃષ્ટિપાત કર્યો. થોડુંક મલક્યો. એવામાં વીલનનો ઘોડો દોડતો આવતો એણે જોયો અને એણે અંકલ બાબુ પરથી નજર હટાવી ટી.વી. પર લીધી.

‘અત્યારે એનું બસ આ એક જ ધ્યાન.’ ધીરુભાઈ ફિક્કું હત્યા...

‘છોકરાઓ છે, એવ જ હોય.’ મહેમદાવાદમાં પણ મેં આવું જ કંઈ કહ્યું હોત. ‘એનું નામ શું પાડ્યું છે ?’

‘વિનુ.’

‘એટલે આપણું દેશી વિનુ – વિનોદ કે પછી કંઈક અંગ્રેજી...’

‘આપણું, આપણું દેશી વિનુ. આ લોકોય સહેલાઈથી બોલી શકે ને ! એટલે મેં વિનુ નામ પાડ્યું. હમણાં જમવાનું ટેબલ ગોઠવવા બેટી એને બોલાવશે ત્યારે એનું નામ સાંભળજે, ઉથી શરૂ થયેલું વિનું બોલશે.’ ધીરુભાઈએ ઉવીનું, ઉવીનુ જેવું મને બોલી સંભળાવ્યું.

‘એક છોકરો છે ?’ –મેં પૂછ્યું.

‘નહીં, બે. મોટો પંદર વર્ષનો છે. એ ટુર પર ગયો છે.’

‘એનું નામ શું છે ?’

‘એનું નામ પેટ છે.’

‘એ અંગ્રેજી નામ !’

‘પેટ્રીક. ત્યારે બેટીએ અંગ્રેજી નામ પાડવાની જીદ લીધી હતી. એના બાપનું નામ પેટ્રીક હતું. આ વખતે મેં જીદ લીધી. એટલે વિનુ પાડ્યું. તોય વળી એને આવડે એવું તો પાડવું જ પડ્યું.’

ત્યાં બેટી આવી. ‘તમે ચા લેશો કે જમવા બેસી જશો.? ડીનર ઈઝ રેડી.’

‘બેટી, ડીનરમાં શું છે ?’ આ બેટો... બાબુ તું હવે ‘બધું ખાય છે ?’

મેં ડોકું ધુણાવી ના પાડી. ‘પણ Don’t bother. બ્રેડબટર હશે તોય ચાલશે.’

‘You know he is a vegetarian.’ Oh, you vegetarians, grass and leaves eaters.’ બેટીએ હસતાં હસતાં કહ્યું. ‘પણ મેં બોઈલ્ડ કોલીફ્લાવર્સ અને કેરટ્સ કર્યાં છે. અને ટોમેટો સુપનો ડબ્બો તોડું છું.’

‘I am sorry દોસ્ત, મને ખબર હોત તો કંઈક લઈ આવત. જોકે અહીં તો બીજું શું મળે...Even then માન્યેસ્ટર હોત તો કોહીનૂર કે બોમ્બેમાં જમવા જાત. આપણે કાલે જશું.’ એની આંખો ચમકી ઊઠી.

બોઈલ્ડ કોલીફ્લાવર્સ અને કેરટ્સ પેટમાં પડ્યા પછી અમે વાતોએ વળગ્યા.

‘W ell...well...well...બાબુ...કેટલાં વર્ષ થયાં ?’

‘અઢાર વર્ષ હેં !... અમદાવાદ કેવું છે ? બદલાયું છે ? મારી પોળ – મામુનાયકની પોળ હજુય એવી જ છે ? હજુય પેલો ચબૂતરો છે ? અને પેલો... પેલો શિખંડવાળો...અને...Good old days હેં... Good old days I still remember...ભમરડા રમતા હતા, ને લંગડી રમતા હતા, ને ....ઉતરાણ કેવી જાય છે ? ઉતરાણ ? હજુ લોકો પતંગ ચડાવે છે ?’

મારે બોલવાની જગ્યા જ નહોતી રહેતી.

‘પતંગ પ્રમાણમાં ઓછાં થઈ ગયાં છે. મોંઘવારી બહુ છે ને ! તમે લોકો અહીં કેટલા સુખી છો ! અમારે ત્યાં...’

‘What do you mean ! ‘અમારે ત્યાં’ – અમે એટલે ? હજુ મારો પાસપોર્ટ દેશી છે હોં !’ ધીરુભાઈ વચ્ચે જ કૂદી પડ્યા.

‘જા..જા.હજુ બદલાવ્યો નથી ?’

ધીરુભાઈએ જવાબ ના આપ્યો.

‘અમદાવાદમાં રેશનિંગ જેવું જ છે. ૩૫૦ ગ્રામ ચોખા ને કિલો ખાંડ ને ૫૦૦ ગ્રામ દાળ, ને એવું બધું.’

‘બહુ થઈ ગયું, તારે કેટલું જોઈએ ?’

‘એક દિવસનું નહીં, ભલા માણસ, મહિનાનું !’

પણ ધીરુભાઈ પર ઝાઝી અસર થઈ નહીં. એની આંખો તો દૂર – બારી બહાર – હિન્દુસ્તાન જાણે જોતો હોય એમ મંડાયેલી હતી. એના મગજમાં ઝડપથી ચિત્રો બદલાતાં જતાં હતાં.

‘મારી પોળમાં, મારી પડોશમાં યુ નો એક બામણ રહેતો હતો. એનો છોકરો ગયા વર્ષે અહીં આવેલો. અહીં એટલે લંડન. હું એને છેક લંડન મળવા ગયો હતો. સાલા, આપણાવાળા કોઈ મળે છે ત્યારે...જામે છે.’

‘ધીરુભાઈ, હજુ તને ‘સાલા’ ને ‘જામે છે’ મોઢે ચડે છે એ બહુ કહેવાય.’

ધીરુભાઈ કદાચ રોજ રાત્રે થોડી ગુજરાતીની મનોમન પ્રેક્ટિસ કરતા હોય તો ના નહીં !

બેટી એક બાજુ બેઠી બેઠી સ્વેટર ગૂંથતી હતી. વિનુ, ‘Good night Uncle, Good night Papa, Good night Mama,’ કહી ઉપર ચાલ્યો ગયો હતો. રાતના અગિયાર વાગ્યા હતા. હજુય એવી જ વાતો ચાલતી હતી.

‘તું કઈ નાતનો ?’ ધીરુભાઈએ પૂછ્યું.

‘વાણિયા.’

‘વાણિયા તો ખરું જ ને ! વાણિયો તો હુંય છું. પણ આમ...કયો વાણિયો ?’

‘અલ્યા, હવે નાતબાત ગઈ,’ મેં કહ્યું.

‘તોય....!’-- એની ઉત્કંઠા ભારે હતી.

‘ખડાયતા.’

‘What do you say, man, હુંય ખડાયતો છું !’ ધીરુભાઈ ઊભો થઈ ગયો.

‘ક્યાંનો ? બોલ ! ક્યાંનો ?’

‘નડિયાદનો.’

‘જા. જા. હુંય નડિયાદનો.’ ધીરુભાઈ છેક મારા પર આવી ઝઝૂમી રહ્યો. બોલ્યો, ‘મારો ૧૭૧નો એકડો...ગૌદાણા ગોત્ર, તારો ? તારું...’

‘એ બધું ચાર યાદ નથી. નડિયાદનો એટલું પૂરતું નથી ? Anyway, what does it matter ? હવે તો નાતબાત બધુંય ચાલી ગયું.’ ધીરુભાઈ જરાક નિરાશ થઈ ગયો. પણ ક્ષણભર જ.

‘આપણે સુડતાળીસમાં કેમ આ વાત જ નહીં થયેલી ?’ Surprising હેં ! Damnsilly હેં !’

‘તો શું ફેર પડત ?’ મેં પૂછ્યું.

પણ એણે એ ગણકાર્યું નહીં.

‘મિલાવ હાથ દોસ્ત, I did not know you were a Khadayata. થઈ જાય ચાર !’

‘શું થઈ જાય ?’

‘અરે કુછ બી. વ્હિસ્કી, બ્રાન્ડી, જીન, શેંપેન...શેંપેન તો નથી પણ...પણ બિયર, રિયલ બીટર ?’

‘હું નથી પીતો. અમદાવાદ જઈ છોડી દીધું.’

‘હવે છોડી દીધાવાળા ! For old time’s sake હેં ! One, just...એક. what do you say ?’

મને એનું મન ભાંગતાં જીવ ન ચાલ્યો.

‘ઓલ રાઈટ, પણ એક જ હોં.’ –મેં કહ્યું.

‘બેટી, Bring out the drinks,’ ધીરુભાઈએ હાથ ઘસતાં ઘસતાં આનંદમાં આવી કૂદકો મારતાં કહ્યું. એમનાં ચશમાં વધુ નીચે સરક્યાં.

બેટી ક્યારની ધીરુભાઈને જોઈ રહી હતી – એના ઠીરુને.

‘What has got into your head, Dhiru ? તારા મગજમાં શું ભરાઈ ગયું છે ઠીરુ ! ક્યારના બેચ જણા તમારી ‘નેટિવ’ માં શું બોલ્યા કરો છો ? એક અક્ષર સમજાતો નથી.’

જોકે બેટી મને ચિડાવેલી ના લાગી. 'You know Mr.Babu, he has never talked like this before. He seems to be simply mad today.'

'મિ. બાબુ, હેં...મિ. બાબુ ! ધીરુભાઈ ખડખડાટ હસી પડ્યો. 'મિ. બાબુ, અલ્યા, આ તારું નામ બગાડે છે હોં !' ધીરુભાઈ બોલ્યા.

'બગાડવા દે યાર, સ્વીટ લાગે છે, 'મિ. બાબુ...'

'મારું ઠીરુ બી તને તો સ્વીટ લાગતું હશે.'

બેટી અંદરથી બિયર લઈને આવી. ધીરુભાઈએ ખાસ્સો ઢીંચ્યો; 'Oh I am glad, Oh I am glad' કરતાં કરતાં.

'તમે લોકો બટાકાવડાં ખાઓ છો ? અને ઓસાવેલી સેવો ? અને... અને.... ઘારી મગસ...હજુય નાતમાં ફૂલવડી ને દૂધીચણાની દાળનું શાક ને લોચા પૂરી ને... બધુ હોય છે ? તું નાતમાં જાય છે ? પેલી વાડી... શું એનું નામ...સરં...સરંગ...?' એ મૂંઝાઈ ગયો.

'સારંગપુર - દોલતખાનાની વાડીની તું વાત કરે છે ?'

'Yes, of course, પાટડા પર બેસી જતા હતા. ને પતરાળા પર ખાતા હ તા. Oh boy અને આ બોઈલ્ડ કોલીફલાવર્સ અને બોઈલ્ડ કરેટ્સ.'

'એમણે આપણને Grasseaters કહ્યા. તેં સાંભળ્યું નહીં ?' મેં કહ્યું.

'કહે, સાલાઓ ખાવામાં શું સમજે ?' We will do Batakavada tomorrow. હું ચણાનો...આપણે માન્યેસ્ટરથી લેતા આવીશું. તું બધા મસાલા લઈ લેજે. તને આવડે તો છે ને ? સાલું, હું શીખ્યો નહીં. તું બનાવતો ને હું ખાતો. સુડતાળીસમાં. હું શીખ્યો હોત !' અને પછી બેટી સામે જોયા વગર જ - મારી સામે જ જોતાં જોતાં એ બોલ્યો :

'બેટી, કાલે આપણે...we will eat Batakavada tomorrow.'

'પોટેટો...પોટેટો...વડાને અંગ્રેજીમાં શું કહે ?' બેટીને સમજાવવાની કોશિશ કરતાં કરતાં મેં ધીરુભાઈને પૂછ્યું.

'સાલાઓ, ગોરીઆઓ ખાવામાં સમજ્યા જ નથી. એમના માટે આપણે બટાકાવડાંનું નામ શું કામ બગાડીએ ?' ધીરુભાઈ બોલ્યા.

અમે રાતના બે વાગ્યા સુધી આમ વાતો કર્યા કરી. આખા દિવસની મુસાફરીથી મને બગાસાં આવતાં હતાં. એટલે છેવટે ધીરુભાઈએ નાછૂટકે મને સૂવા દીધો.

બીજે દિવસે મેં જવાની વાત કરી. એ કહે કે બપોરે જજે, રાતના લંડન પહોંચી જઈશ. એટલે અમે માન્યેસ્ટર ગયા. ત્યાંથી ચણાનો લોટ, મરચું, તેલ લઈ આવ્યા. ઘેર આવી રાંધવા બેઠા. પણ તળે શેમાં ? પાછા ધીરુભાઈ ગામના સ્ટોરમાં ગયા. ત્યાંથી ઊંડુ ઈંગપેન લઈ આવ્યા. એ નહોતા ત્યાં સુધીમાં બેટીએ મને કહ્યા કર્યું, ઠીરુ ગાંડો થઈ ગયો છે, simply ગાંડો થઈ ગયો છે. That is what natives do to him. મને એ નેટિવ શબ્દ ખૂંચ્યો. પણ પછી 'પોટેટો બડા'નું બેસન બનાવવા બેઠો એટલે ભૂલી ગયો. ત્યાં ધીરુભાઈ આવી પહોંચ્યો. એ એટલો ખુશખુશાલ હગો કે...અને મારા પર એટલો રીઝ્યો હતો કે... મને તો બચ્ચી ન કરી શકે એટલે એ એની બેટીને પ્રોક્સી તરીકે વારે ઘડીએ બચ્ચી ભરતો હતો. એક વાર તો બેસનવાળા હાથે એણે મને ધબ્બો માર્યો. પછી તાનમાં sorry પણ ભૂલી ગયો. બેટીએ sorry કહ્યું.

બટાકાવડાં ખાઈ મેં સૂટકેસ ગોઠવી. બેટીએ સેન્ડવિચ બનાવી ખાઈ લીધી. એના ઢીરુએ તો સારી પેઠે બટાકાવડાં ઠોક્યાં. તીખું લાગતું હતું એટલે સિસકારા તો બોલાવતો જતો હતો.

‘જોડે દાળ, ભાત અને બટાકાનં રસાવાળું શાક અને ઓસાવેલી સેવો – ઘી ખાંડની સાથે હોય...’

મેં ગભરાતાં ગભરાતાં કહ્યું, ‘એ બધું મને નથી આવડતું.’

‘Don’t worry, મેં તને ખૂબ પજવ્યો છે, બાબુ, પણ તું નહીં સમજે. તેં મને મારી જિંદગીનો...’ એ આગળ બોલ્યો નહીં અને ઊંધો ફરી ગયો.

પછી હું બેટીને આવજો કહી નીકળ્યો. ધીરુ પણ મોટરમાં બેસી ગયો. ‘તું માન્યેસ્ટર થઈને જ જઈશ ને ?’ એણે પૂછ્યું.

મે હા પાડી.

‘હું ત્યાં સુધી તારી સાથે આવીશ.’

‘પાછા ?’

‘બસમાં કે ટ્રેનમાં આવીશ. તને આમ ઘેરથી જ વિદાય કરી દઉં ભલા માણસ ?’

માન્યેસ્ટર ત્રીસેક માઈલ દૂર હતું. રસ્તામાં મેં એને એની નોકરી વિશે પૂછ્યું. એની તરક્કી વિશે પૂછ્યું. પણ એ ટૂંકા જવાબ આપવા સિવાય મોટા ભાગે શાંત બેસી રહ્યો.

માન્યેસ્ટર આવ્યું.

‘ચાલ વ્હાઈટ હોર્સમાં જઈએ.’ એણે કહ્યું.

‘ચાલ.’

એ જ પબ, એ જ બાર, એ જ બાટલીઓ, જુદી જાજમ, જુદી દીવાલ, જુદા પડદા જુદી બારમેઈડ.

‘તને યાદ છે અહીં આપણે મળ્યા હતા. ? તું દેશમાં પાછો ફરતો હતો !’

‘હું.’

‘આજેય તું પાછો ફરી રહ્યો છે,’ એ બોલ્યો. બીટરના પ્યાલામાં પોતાનું પ્રતિબિંબ એ જોઈ રહ્યો. થોડી વાર શાંત રહી એ બોલ્યો :

‘ધર્મિષ્ઠા શું કરે છે ?’

‘મજામાં છે.’

‘પરણી છે ?’

‘હા,’

‘છોકરાં છે ?’

‘ત્રણ.’

‘મળે છે ?’

‘ક્યારેક.’

‘કેવીક છે ? એવી જ?’

‘એવી જ.’

પછી ક્ષણ બે ક્ષણ શાંત રહી એ બોલ્યો, ‘you know, ત્યારેય એ રૂપાળી તો હતી જ.’

હું કંઈ બોલ્યો નહીં. બીટર પૂરો કરી અને નીચે ઊતર્યાં. હું એને બસ-સ્ટેન્ડે ઉતારવા ગયો. પહેલી બસ ઊપડતી હતી. એ કહે, ‘તું જા, પછી હું જઈશ.’

‘અરુણ, ફરી ક્યારે મળીશું ?’ મેં કહ્યું.

‘ફરી ક્યારેક.’ એ બોલ્યો.

‘અને હું પાપડ જરૂર મોકલાવીશ. ત્યાં જઈને પહેલું કામ તને પાર્સલ મોકલવાનું કરીશ.’

એણે બોલ્યા વગર માથું ધુણાવ્યું. મેં મોટર ઉપાડી. અરીસામાં પાછળ ઊપડતી એની બસની આગળ એને મને હાથ હલાવ્યા કરતો, બસ ચૂકી જતો મેં જોયો.

હું જાણતો હતો કે હવે એ વ્હાઈટ હોર્સમાં જ જશે.

[‘વ્હાઈટ હોર્સ’, ૧૯૭૦]

કવિતા

અંતર

– સંદીપ ભાટિયા

મારા ઘરથી
 તારા ઘર સુધીના
 રસ્તા કરતાં
 તારા ઘરથી
 મારા ઘર સુધીનો
 રસ્તો
 કેમ
 વધુ લાંબો હોય છે
 હંમેશાં?

I miss you,
 તેં કહ્યું.

ખાલી થઈ ગયેલા
 ગામની વચ્ચે
 વરસોથી અપૂજ
 દેરીમાં
 કોઈએ
 દીવો પ્રગટાવ્યો
 જાણે.

[‘નવનીત-સમર્પણ’, એપ્રિલ, ૨૦૧૪]

‘રંગપરિવાજક’ ગોવર્ધન પંચાલ

(સદ્ગત ગોવર્ધન પંચાલ એટલે આમ તો રંગભૂમિના મંચ-સજ્જાકાર –સેટ ડિઝાઇનર. પણ એટલી ઓળખ પૂરતી નથી. ચિત્રકાર, ચિત્રશિક્ષક, નૃત્યકાર, નાટક અને નાટ્યશાસ્ત્રના જાણકાર...એવી એમની બહુમુખી પ્રતિભા. એ પ્રતિભા થકી એ દેશ-બ્યાત થયા. ‘ગોવર્ધન દાદા’ને નામે આદરપાત્ર બન્યા. એમનો, નાટક-રંગભૂમિના બે અચ્છ જાણકારો બકુલ ટેલર અને સદ્ગત જયંત પારેખે લીધેલો આ ઈન્ટરવ્યૂ રસપ્રદ છે. ‘નાટક’માં પ્રગટ થયેલી આ લાંબી મુલાકાત અહીં ટુંકાવીને લીધી છે. –સંપાદક)

ગોવર્ધન પંચાલની મુલાકાત

- બકુલ ટેલર,
- જયંત પારેખ

બકુલ ટેલર : મુલાકાતનો આરંભ પ્રચલિત રીતે જ કરું છું પણ તમે રંગભૂમિ સાથે જોડાયા એ પહેલાની જીવન-યાત્રા વિશે જાણવામાં મને રસ છે. તમે મૂળ ક્યા ગામના અને વારસાગત વ્યવસાય-બાપીકો ધંધો છોડી રંગભૂમિ સાથે કઈ રીતે અને ક્યારે સંધાયા?

ગોવર્ધન પંચાલ : ઉત્તર ગુજરાતના મહેસાણા જિલ્લાના છઠિયારડા નામના ગામમાં મારો જન્મ. કક્કો-બારાખડી હું ત્યાં જ શીખેલો. ત્યાં ભવાયાઓ ખૂબ આવતા. મારા દાદાને કાંઈક નાટક-ભવાઈનો શોખ. એટલે ભવાયાઓ એમના ઘરે પણ જરૂર આવે. પાછા મુંબઈમાં રહેતા હતા એટલે જરીની ટોપી કે એવી કાંઈક સામગ્રી લેવા એ લોકોને ‘લીલાવતી’ કે એવો કોઈ નાટક કરવો હોય ત્યારે આવે. કોઈકવાર તો સોનાના દાગીના પણ માંગવા આવે ને દાદા આપે પણ ખરા. એમ નહીં કે આ સોનાના દાગીના છે તેથી ન અપાય.

એ કદાચ મારા નાટકના સંસ્કારની શરૂઆત છે. અને ભવાઈ આવે ત્યારે એ જોવા તો જવી જ. બહુ નાનો, કાંઈ સમજ ન પડે પણ એ જોવાનો રસ. રાત્રે એ લોકો જમીને શરૂ કરે ને આખી રાત ચાલે-સાડા ત્રણ ચાર વાગ્યા સુધી. ને હું ત્યાં બેસીને જોયા કરું. કેટલીક વખત નાટકો બે-ત્રણ ગાઉ દૂર ગામમાં થતાં હોય. ને હું અને બીજા મારી સાથે બે-ત્રણ છોકરા હતા. - તે કહું કે ચાલો નાટક જોવા જઈએ. - તે એમ રાત્રે ત્યાં જતા ને મળસ્કે ઘરે પાછા વળતા. ત્યાં ક્યાંકથી શરૂઆત થયેલી.

...ને મારા એક કાકા હતા. એમને ભવાઈમાં નાચવાનો બહુ શોખ-ખાસ કરીને સ્ત્રીપાત્રમાં. એ કરતા તો લોકો કહેતા કે આ શું કરે છે? ભવાયો થઈ ગયો છે? એમ જાતના લુહાર. ધંધો લોખંડનો. કાકાને ત્યાં રોજ સવાર પડે એટલે પટેલો આવે - કોશની અણી કઢાવવા અને ધમાધમ ધમાધમ થાય. એ પણ હજુ મને એમ જ યાદ છે. પણ મારા બાપ-દાદાએ એ ધંધો કોઈ દિવસ કર્યો નથી.

જ્યંત પારેખ : તમે નાનપણમાં જે નાટકો-ભવાઈઓ જોતા એમાં કાંઈક ખાસ યાદ રહી જાય એવું દર્શ્ય?

ગો.પં. : ‘જસમા ઓડણ’નો ખેલ મને યાદ રહી ગયેલો. એમાં બધાં નાચે... ને મને નાચ બહુ ગમે. નાચે ને ગાય. એટલે એ મારો રસ. બાકી ભાષામાં તો સમજ ન પડે...કે નાટકમાં શું બોલે છે, શું કથા છે. ત્યારે હું ઘણો નાનો. પછી મુંબઈ ગયો ત્યારે એ બધું બંધ થઈ ગયું.

...પછી મેટ્રિક સુધી ગયો. ગણિત આવડે નહીં. ચિત્રોમાં રસ પડે. રવીન્દ્રનાથ દત્ત કહે, શું કરવું છે હવે?- તેમને ખબર મારી સ્થિતિની. મેં કહ્યું, આખું એક વર્ષ કરવા જેટલી મારી સ્થિતિ નથી. તો કહે, શાન્તિકેતન જવું છે? મેં કહ્યું, હું કઈ રીતે જવાનો હતો? તેઓ કહે, જવું છે? મેં કહ્યું, જવાનું મન થાય તો થાય જ ને! કહે કે, સારું. પછી દશેક દિવસ બાદ થોડાંક કપડાં, ટિકિટ ને થોડાક પૈસા આપ્યા. કહે કે, જા. મેં કહ્યું કે ત્યાં જઈને કાંઈ ફી-બી? કહે કે, ચિંતા કર મા, જા. ચાર વર્ષ રહ્યો! પૈસા ક્યાંથી આવ્યા, કેમ રહ્યો...એ શિક્ષક... (ગુરુસ્મરણમાં હાથ જોડાઈ જાય છે.. ને થોડીવાર ચૂપકીદી છવાઈ જાય છે)

ત્યાં આગળ નંદબાબુ અને રોય. ધ ગ્રેટ પેઈન્ટર્સ, ધ ગ્રેટ મેન. પક્કા ગાંધીવાદી. એ વખતે બાપાજી (ક.મા.મુનશી) અને લીલાવતીબેનના સંસર્ગમાં હું આવેલો. શાન્તિકેતનમાં રવિબાબુનો સંસર્ગ પામવામાં પૂ. બાપાજીનો સહકાર કેમ ભૂલાય? ત્યાં આગળ ગુરુદેવનાં નૃત્યો અને નાટકો થાય ને મારા મનમાં છટપટ છટપટ થાય. પછી એકલો એકલો બારણું બંધ કરીને નાચ્યા કરું. એક બેન હતાં બંગાળી. એ સ્ટુડન્ટ એસોસિએશનનાં સેક્રેટરી. તે મને કહે કે, "તુમી નાચબે?" હું કહું "આમી તો નાચ જાની ના" તેઓ કહે કે, ના તુ નાચશે જ. મેં કહ્યું, સારું...નાચીશ ! તેઓ કહે કે, ગુરુદેવ આવવાના છે. મેં કહ્યું, હે! ગુરુદેવની સામે નાચવાનું છે? પછી ગુરુદેવ તો બેઠા સામે. મેં નાચવાનું શરૂ કર્યું. ત્યાં શાન્તિકેતન ઘોષ ટીચર હતા. ગુરુદેવ એમને બોલાવ્યા કે, "શાન્તિ, એખાન એશો. છેલેગા તો બેસ્ટ, ભાલો નાચ છે." ત્યારથી મેં નાચવાનું શરૂ કર્યું. ચિત્રકળા શીખતો અને અવકાશના સમયે મણિપુરી નર્તનનો અભ્યાસ કરતો – ‘ચિત્રાગંદા’માં ભાગ લીધો.

એટલે ગુરુદેવની સામે મેં સૌથી પહેલાં સ્ટેજ પર પગ મૂક્યો. ૧૯૩૩-૩૫નાં એ વર્ષો. તેઓ (ગુરુદેવ ટાગોર) ખુરશી નાખીને સ્ટેજ પર બેસતા ને બહુ, શાંતિથી જોયા કરે. ત્યારે હું તો અઢારેક વર્ષનો. પછી તો નૃત્ય-નાટકનો શોખ લાગ્યો. શાન્તિકેતનના આશ્રયે ભારતનાં ઉત્તર-દક્ષિણનાં મુખ્ય મુખ્ય નગરોમાં નૃત્યનાટિકાઓ ભજવાઈ. પેઈન્ટિંગ તો કરતો જ હતો. એ પૂરું કરીને મુંબઈ આવ્યો. મુરલીભાઈ સાથે ઓળખાણ થઈ. એમને ત્યાં સ્નેહરશ્મિ આવે. તે ગોકળીભાઈમાં (સ્કૂલમાં) કામ કરે. મુરલીભાઈએ કહ્યું, તમારે કોઈ આર્ટિસ્ટની જરૂર છે? કહે કે, હા. મુરલીભાઈ કહે, અહીં આવ્યા છે એક આર્ટિસ્ટ શાન્તિકેતનથી. તો સ્નેહરશ્મિ કહે, એમ? તે વખતે શાન્તિકેતનનું નામ બહુ મોટું. એટલે એ મને લઈ ગયા નોકરી પર. બીજા શિક્ષકોને ત્રીસ રૂપિયા મળતા હતા, મારી પંચોતેરથી શરૂઆત કરી. પછી તો ખબર પડી કે ઉમાશંકરભાઈ પણ ત્યાં જ છે. એટલે અમારે તો જામી ગયું. ત્યાં બે કે ત્રણ વર્ષ ઉમાશંકરભાઈ રહ્યા ને સ્નેહરશ્મિભાઈ પણ રહ્યા ત્યાં સુધી હું રહ્યો. પછી મને થયું કે અહીં ભણાવવામાં મઝા નથી એટલે રાજીનામું આપી દીધું.

ત્યાં વળી ન્યૂ ઈરાના અમારા પ્રિન્સિપાલ સ્થળેકર. ગામદેવી આગળ સ્કૂલ છે...એમણે નવી સ્થાપેલી. પેલો દામુ ઝવેરીવાળો રસ્તો ખરોને એ રસ્તે. સ્થળેકર કહે છે કે હું સ્કૂલ સ્થાપું છું, આવ મારી સ્કૂલમાં. એટલે થયું આ સ્કૂલમાં, તો હવે તે સ્કૂલમાં. ત્યાં રવીન્દ્ર દત્ત પણ હતા એટલે વધારે જાણ્યું, કે ચાલો મારા ગુરુ પણ અહીંયા જ છે. ત્યાં ધીરુભાઈ ઠાકર નવા નવા જોડાયેલા. નાટકો કરાવે. ગુરુદેવનું પેલું, ‘તાશોર દેશ’. સરસ મઝાનાં કોસ્ચ્યુમ. ધીરુભાઈનું જ ટ્રાન્સલેશન. બીજું એક કર્યું તે પણ સારું ગયું. પછી દામુભાઈ ઝવેરીને ખબર પડી કે હું અહીંયા છું. મને કહે કે ‘આમ્રપાલી’નાં સેટિંગ્સ કરવાનાં છે. આપણે નાટક કરવાના છીએ. યોગેન (યોગેન્દ્ર દેસાઈ) કહે કે આપણે નાટક કરવું છે ‘મીરાંબાઈ’, એમાં મદદ કરે. મેં કહ્યું કે ચા...લો નવા ક્ષેત્રમાં પડીએ. એટલે પછી યોગેન, હું, ભાનુ સ્માર્ટ કરીને એક આર્ટિસ્ટ હતા તે.. અમે ચારે જણા રાજસ્થાન ગયા-રિસર્ચ કરવા. ગુજરાતી નાટકમાં રિચર્સ કરીને સેટિંગ્સ થાય એવું આ પહેલું જ બન્યું હશે. ત્યાંના મહેલો,

મીરાંબાઈ રહેતાં હતાં તે સ્થળ, ચિતોડગઢ, ત્યાંનું સ્થાપત્ય જોયું, અભ્યાસ કર્યો...ને ‘મીરાંબાઈ’ નાટક કર્યું. એ સારું ગયું પછી દામુભાઈ કહે કે આપણે ચાલુ રાખો. દાનુભાઈ જેવા માણસ મેં બહુ ઓછા જોયા. ઉત્સાહી અને ગ્રેટ ઓર્ગેનાઈઝર. ઓર્ગેનાઈઝિંગ કેપેસિટી એમની બહુ જબરી. ‘આમ્રપાલી’ કર્યું. નયના (ઝવેરી)એ ‘રાજનર્તકી’ કર્યું. એ બધામાં સેટિંગ્સ મારાં. આ શરૂઆત જાને કે સેટિંગ્સમાં.

જ.પા. : ભાંગવાડીનું થિએટર-સેટિંગ્સ મેં જોયું નથી પણ મારી એવી સમજણ છે કે એ અભિનયને ખાઈ જતું, એને ઉઠાવતું નહીં.

ગો.પં. : એ લોકો તો સાઈડમાંથી જ એન્ટ્રી કરે...ભલે ને દરવાજો હોય, બધું હોય પણ...સાઈડમાંથી જ એન્ટ્રી કરે. પણ મેં તો દરવાજો હોય ત્યાંથી જ એન્ટ્રી કરે, બહાર જાય...એ રીતનો પ્રયત્ન કરેલો. ઐતિહાસિક દષ્ટિએ અધિકૃતતા આણવાનો પ્રયત્ન પણ હતો. એ જમાનામાં, - મેં તો વાંચેલું નહીં, પણ વેસ્ટર્ન થિએટરમાં પણ એવો યુગ આવેલો કે હિસ્ટોરિકલી કરેક્ટ હોવું જોઈએ. ઐતિહાસિક ચોપડીઓ બહુ વાંચતો તેથી મનમાં બેસી ગયેલું...જો કે પાછળથી મને લાગ્યું કે ડાન્સ-ડ્રામા હતા એટલે બરાબર. એ વખતે એની જ બોલબાલા હતી. ત્યારે નવી રંગભૂમિ શરૂ થઈ ન હતી. વન્સ ઈન એ વ્હાઈલ નાટક થતું. પછી મુનશીજીને ખબર પડી કે આવું કરે છે. પહેલાં તો ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદમાં નટરાજ વશીને ‘જય સોમનાથ’ કરવા માટે બોલાવ્યા. એ એમણે કર્યું. ત્યાર પછી ભારતીય વિદ્યાભવનનું ઉદ્ઘાટન કરવાનું હતું તે વખતે મને ભા.વિ.ભ.માં નોકરી આપેલી ઈન્ચાર્જ ઓફ ધ થિએટરની. એટલે પછી મને કહે કે, વિલ યૂ ડુ ધિસ? મેં કહ્યું, અફકોર્સ, હું કરીશ. અવિનાશ વ્યાસ, યોગેન્દ્ર દેસાઈ, યોગસુંદર - જે કથકલી શીખીને આવેલો, ને એ નાટકનો પહેલો માણસ જેણે મને પહેલીવાર થિએટરમાં ડાન્સ શું એ શીખવ્યું...ગુડ આર્ટિસ્ટ! મોટો જમેલો. ઉદ્ઘાટન કરવા રાજેન્દ્રબાબુ...ના,ના...ડૉ. રાધાકૃષ્ણન્ આવવાના હતા. એટલે મુનશીજી કહે કે, ઈટ મસ્ટ બી એ બેસ્ટ પ્રોડક્શન, ડુ ઈટ એઝ બેસ્ટ એઝ યૂ કેન. ને બીજી બાજુથી લીલાવતીબેન કહે કે બહુ ખર્ચો નહીં કરવાનો, બાપાજી પણ કહે. આપણાથી એટલો ખર્ચ ન થાય.

પણ, એની વચ્ચે કાંઈક મેળ કરવાનો પ્રયત્ન કરેલો ડાન્સ-ડ્રામા ખૂબ જ સારો ગયો. ઢેબરભાઈ આવેલા, કૃ.મો.ઝવેરી આવેલા, રા.વિ.પાઠક...કીમ ઓફ બોમ્બે. તેઓ બધા ખુશ થયા. મન ખોલીને સેટ કરેલું. મુનશીજી બહુ ખુશ થયા.

બ.ટે. : તમે સેટ ડિઝાઈન કરતા ત્યારે મનમાં શી પૂર્વભૂમિકા રહેતી હતી ?

ગો.પં. : દરેક વખતે નાટકને સમજીને અને એનો હાર્દ પકડીને કરવાનો પ્રયત્ન કરું. આઈ નેવર બેન્ક બાય ફોર્મ્યુલા. માત્ર મજૂરી નહીં... પણ, ઈટ મસ્ટ બી આર્ટ અને એબ્સ્યોલૂટલી ફિનિશ્ડ! મારી સાથે કામ કરતા લોકો થાકી જાય, કંટાળી જાય કે તમે તો બહુ મજૂરી કરાવો છો. પણ હું કહું કે, નો કોમ્પ્રોમાઈઝ. એ સ્વભાવ પહેલેથી-એ જ પદ્ધતિથી કરું.

બ.ટે. : પછી નેશનલ સ્કૂલ ઓફ ડ્રામા સાથે કઈ રીતે જોડાવાનું બન્યું?

ગો.પં. : ઓગણીસો સાઈઠ સુધી ઘણું કામ કર્યું...અમારા વખતે વર્ષમાં બે કે ત્રણ નાટકો જ જતાં. એક દિવસ હું સેટિંગ લગાડાવતો હતો ત્યાં એક બહેન આવ્યાં - કોકિલા માવાણી. એ લંડન જઈને કોસ્ચ્યુમ ડિઝાઈનનો કોર્સ કરીને આવી હતી. એ મને કહે કે, ગોવર્ધનભાઈ તમે આ એડવર્ટાઈઝમેન્ટ વાંચી છે? મેં કહ્યું કે હું તો

એવી એડવર્ટાઈઝમેન્ટ વાંચતો નથી. મારે એવી કોઈ જરૂર પણ નથી, કોઈ નોકરીની જરૂર નથી. મને કહે કે, તમે આ વાંચો, ઈન્ટરેસ્ટ પડશે. પછી એણે જ વાંચી-સંભળાવી-વોન્ટેડ પ્રોફેસર્સ : ઈન નેશનલ સ્કૂલ ઓફ ડ્રામા.

પણ હું ઈન્ટરવ્યૂ આપવા ગયેલો તે પહેલાં દીના ગાંધી (પાઠક) ત્યાં ગયેલાં. એન.સી.જૈન તેમજ ઈષ્ટાવાળા એ બધાએ એમને વાત કરીને પૂછ્યું, હૂ ઈઝ ધિસ ગોવર્ધન પંચાલ? દીના ગાંધીએ કહ્યું, હી ઈઝ જેઈમ ઓફ ધ મેન. મારી પર કાગળ લખ્યો કે, યૂ આર એપોઈન્ટેડ! મને થયું આ તો મુશ્કેલી કરી દીધી. મેં લખ્યું કે તમે જે પૈસા આપો છો છસો રૂપિયા-એમાંથી આપણું કાંઈ વળે નહીં, તો કહે કે તમને ત્રણ ઈન્કીમેન્ટ અત્યારથી આપી દઈએ છીએ, તમે આવો. મને થયું કે ચા...લો ભગવાનનું નામ દઈને!

જ.પા. : એવું તમને પોતાને લાગ્યું હોય અથવા કોઈકે કમેન્ટ કરી હોય, એવું બન્યું છે ખરું કોઈ દિવસ કે તમારી સેટ ડિઝાઈન એટલી સુંદર કે એના કારણે જાણે કે નાટક અથવા નૃત્યનાટિકા દબાઈ ગયાં હોય?

ગો.પં. : ‘કોકેશિયન ચોક સર્કલ’માં બનેલું. બધાએ જ કહ્યું કે સેટિંગ્સ સરસ થયું છે. એ કદાચ ફેલ્યોર પણ ગણાય; દિગ્દર્શકની અથવા મારી, એ કહેવું મુશ્કેલ છે. સાધારણ રીતે દિગ્દર્શકો સાથે કામ કરવું મને ફાવતું નથી. તમે કહો છો એ નહીં, મને સૂઝે તે કરીને બતાવીશ, અને તમને એમ લાગે કે આમાં ફેરફાર કરો તો કરી આપીશ...પણ એમ કહો કે આમ જ કરો તો મારાથી ન બને.

જ.પા. : અહીં તો ઘણી બધી અનુકૂળતા હતી, સાધનો હતાં. પણ એવી પણ પળ આવી હોય, જ્યારે ટાંચાંમાં ટાંચાં સાધનો હોય ને તમે એનો સારામાં સારો ઉપયોગ કરી શક્યા હોય?

ગો.પં. : ‘દર્પણ’ એકેડમીનું નાટક હતું, દામિનીએ ડાયરેક્ટ કરેલું, ચિનુ મોદીએ લખેલું ‘ક્લીન બોલ્ડ’. પાંચ દિવસ બાકી અને કહે કે, ગોવર્ધનભાઈ તમે ન કરી આપો? મેં કહ્યું, સમય જ ક્યાં છે? પૈસા પણ નથી. છતાં તમારો જે કચરો પડ્યો હોય તે બહાર કાઢો. પટીઓ પડી હતી, એમાંથી ફેઈમવર્ક તૈયાર કરી. પછી દોરીનો ઉપયોગ કરી વોલની ઈફેક્ટ આપી. એક સિમ્બોલ રાખ્યો. દોરી અને લાકડાની પટીમાંથી જાળું બનાવ્યું, અંદર કરોળિયાનું ફિગર મૂક્યું. એ બરાબર લોકોની સામે મૂક્યું, ખબર પડે કે કરોળિયાની જાળમાં ફસાવાની વાત છે.

-જશવંત ઠાકરે ‘શર્વિલક’ કર્યું. જ્યારે પહેલી વખત કર્યું ત્યારે મેં કહ્યું કે આ શું તમે કરી રહ્યા છો – જૂની રંગભૂમિની જેમ જ? એક એક સેટિંગ્સ બદલતાં વીસ વીસ, પરચીસ પરચીસ મિનિટ થાય, આમાં તો નાટકનું સત્યાનાશ વળી જાય. જેમ શેક્સપિયરનાં નાટકો વિશે કહેવાતું કે એક દશ્ય પૂરું થાય એટલે સેટિંગ્સ બદલવા માટે અડધો કલાક નીકળી જાય અને એ દરમ્યાન તો શેક્સપિયર મરી જાય! તો તેઓ કહે કે, તમે કરી આપો. મેં જુદાં જુદાં લેવલ્સ ને પ્લેટફોર્મનો ઉપયોગ કરી કર્યું પણ ત્રણ વખત એ મુલતવી રાખ્યું. મારે કેરળ જવાનું થયું...એટલે ભજવણી વખતે હું નહીં...પણ કૈલાસે [કૈલાસ પંડ્યાએ] કહ્યું કે પહેલાં કરતાં તો ઘણું સારું થયું.

બ.ટે. : તમે સન્નિવેશ કળાનું એકેડેમિક જ્ઞાન તો લીધું નથી, પણ એન.એસ.ડી.માં એનું અધ્યાપન પણ કરાવતા હતા. તો તમે આ સમસ્યાનો સામનો કઈ રીતે કર્યો?

ગો.પં. : અમારા જમાનામાં તો એવી સંસ્થા હતી જ નહીં. ઘણા પ્રોબલેમ્સ ઊભા થયા. શીખવવા ગયો અને પહેલા દિવસે વર્ગમાં દાખલ થયો તો જોયું કે છોકરાઓ મારાથી દોઢ ફૂટ ઊંચા. કોઈક ગ્રેજ્યુએટ; એક તો વળી બેરિસ્ટર બી.એ. એલએલ.બી. રાજસ્થાનથી આવેલો, કેટલાક છોકરાઓ તો નાટકનું કામ કરીને આવેલા, અનુભવ લઈને આવેલા. એ બધાનું મારે લેકચર લેવાનું. બોલવાની પણ ટેવ નહીં.

હું, યોગેન અને અવિનાશ એક વખત નાટક લઈને વડોદરા ગયેલા. ત્યાં ભોગીલાલ સાંડેસરા અને એ બધા. તો કહે કે આ નાટક વિશે બોલે એવું હોય એની પાસે બોલાવીએ. ને મને બોલાવ્યો. મને તો બોલવાનો અનુભવ જ નહીં. ગેંગફેંકે થઈ ગયો. તે દિવસે મને બહુ શરમ આવી, કેમ ન બોલાય? ત્યાર પછી જબાન ખૂલી.

જ.પા. : તમે બીજાનીય ઘણી સેટ ડિઝાઇન જોઈ હશે, – તો તમને વધુ ને વધુ કલ્પનાત્મક, સર્જનાત્મક ડિઝાઇન કોની લાગી છે?

ગો.પં. : ખાલેદ યૌધરી અને એમ.એસ.સથ્યુની. ખાલેદે ‘રક્ત કરબી’ નું સેટિંગ્સ કરેલું. એનાથી હું પ્રભાવિત થયેલો. સથ્યુએ ‘દેખ તેરી બંબઈ’માં સરસ કરેલું.

પણ અત્યારે હું એ સ્થિતિએ પહોંચ્યો છું કે મને લાગે છે કે ભારત જેવા દેશમાં લાખ લાખ રૂપિયા ખર્ચ કરે એ બિનઉપયોગી છે અને હું નથી માનતો કે એ નાટકને મદદ કરે છે. મેં ફોર્મેટ સેટ, કટ-ડાઉન સેટ. રિયાલિસ્ટિક સેટ નાટકની આંતરિક ડિમાન્ડને અનુરૂપ બધા જ કર્યા છે. દોઢેક વર્ષ પહેલાં ‘માનવીની ભવાઈ’ કરેલું. આ ખૂણાથી તે પેલા ખૂણા સુધી ને બહાર નીકળી જાય, પ્લેટફોર્મની બહાર...પન્નાલાલ પટેલ કહે કે તમે તો આખું ગામ જ ઊભું કરી દીધું અહીંયા.

બ.ટે. : તમે બ્રેખ્તના ‘કોકેશિયન ચોક સર્કલ’નો સન્નિવેશ કરેલો. તેઓ શૈલીની દૃષ્ટિએ વિશિષ્ટ નાટ્યકાર છે. એલિએનેશનની એમની થિયરી ખૂબ પ્રચલિત થઈ હતી તો એ બધું સન્નિવેશમાં લાવવાનો પ્રયાસ થયો હતો ખરો?

ગો.પં. : એમનાં નાટકોની ભજવણીની સ્ટાઈલ આગવી છે, જેને તેઓ એપિક થિયેટર કહેતા. રિયાલિસ્ટિક સ્ટાઈલના નાટકોમાં સ્ટેજ પર સ્ટેજ-પિક્ચર દ્વારા વાસ્તવિકતાનું ઈલ્યુઝન (રૂપાભાસ) ઉત્પન્ન કરવાનો પ્રયાસ હોય છે.

સ્ટેજની બહારની દર્શનકમાન પ્રોસિનિયમ ફેઈમની અંદર ચાલતાં પાત્રોના ચિત્રણમાં અને તેમના એક્શનમાં પ્રેક્ષકોને પણ ઈન્વોલ્વ કરવાનો સજાગ પ્રયત્ન થતો હોય છે. પાત્રમાં પ્રેક્ષક પોતાનું માનસિક એક્ટેન્સન થતું જુએ છે અને તેમાં તે ઓતપ્રોત થઈ જાય છે.

બ્રેખ્ત નાટક દ્વારા સમાજને બદલવામાં માનતા હતા. તે સામ્યવાદમાં માનતા હોઈ તેમને માટે નાટક એ સામાજિક અને આર્થિક પરિસ્થિતિને બદલવાના માધ્યમરૂપ હતું. તેથી પ્રેક્ષક નાટકમાં મશગૂલ ન થાય અને જે ભજવાઈ રહ્યું છે એમાં તે ઈન્વોલ્વ ન થઈ જાય તેવી તેમની નાટક-રચના હતી.

તે પ્રેક્ષકને ગીત,સંગીત, નૃત્ય, નેરેશન દ્વારા સજાગ રાખી-તે નાટક જ જુએ છે તેવું તેના મનમાં ઠસાવી તેને નાટકમાં ચાલી રહેલી ઘટના ઉપર વિચાર કરતો કરવા દોરવતા – મઆમ તે તેની સામાજિક, આર્થિક સ્થિતિ પર વિચાર કરતા થાય.

બ.ટે. : એટલે કે તેમની સંરચનામાં દરેકે દરેક સામગ્રીનું મૂલ્ય હતું, જે એકસૂત્રતા રચતું હતું, એમ?

ગો.પં. : નાટકના પ્રદર્શનમાં બધા જ કલાકારોનું અને નાટ્યકારનું સામૂહિક પ્રદાન છે તે તેના તેમણે પોતાના મંડળ માટે રાખેલા નામથી જ સ્પષ્ટ થાય છે, "Berliner Ensemble." આજના લેખકો, દિગ્દર્શકો-અભિનેતાઓમાંથી ઘણું શીખવાનું છે. અહીં ensemble એક સામૂહિક પ્રક્રિયા તરફ નિર્દેશ કરે છે.

આ સામૂહિક પ્રક્રિયાની કોઈપણ એક કડી નબળી હોય તો નાટકની એકસૂત્રતા ઢીલી પડી જાય છે. આજના કેટલાક નવોદિત અને કેટલાક પીઠ ગણાતા દિગ્દર્શકના મગજમાં એક ભૂત હોય છે કે એ નાટકનું જે ઈન્ટરપ્રિટેશન કરે છે તેથી આગળ કશું હોઈ શકે નહીં. અને તેની વિચારસરણી પ્રમાણે જ તે કહે એટલાં ડગ ભરવાનાં. બીજા કલાકારોને, અભિનેતાઓને, દશ્યરચનાકારને, પ્રકાશ નિયોજકને, સંગીતકારને એ કહે તેટલું જ કરવાનું. આમાં આ બધા કલાકારોની કલ્પના કુંઠિત, યાંત્રિક બની જાય છે. એનું ભાન દિગ્દર્શકે રાખવાની જરૂર છે.

નાટકના ઈન્ટરપ્રિટેશન પર બધાએ સાથે મળીને સામૂહિક એકતા કેળવવી જોઈએ. હું જ સર્વ કંઈ છું એમ માનનારા દિગ્દર્શકો સાથે મને કદીય જાણ્યું નથી. જે નાટકની successમાં મારે કંઈ પણ કહેવાનું ન હોય તેમાં મને રસ પડતો નથી.

(‘નાટક’, જાન્યુ.-માર્ચ, ૨૦૧૪)

બે કાવ્યો

– ચંદ્રકાન્ત શેઠ

૧. ...તો આવ્યાં કને

શોધતો હતો ફૂલ ને ફોરમ શોધતી હતી મને,
એકબીજાને શોધતાં ગયાં દૂર, તો આવ્યાં કને.

ક્યાંક રે આંબો ટહુક્યો,

એની વનમાં મહેકી વાત;

કમળ જેવો ખીલતો દિવસ,

પોયણા જેવી રાત;

શોધતો રહ્યો ચાંદ ને રહી ચાંદની શોધી મને,
એકબીજાને શોધતાં ગયાં દૂર, તો આવ્યાં કને.

આંખ મીંચું ત્યાં જૂઈનું ગાલે

અડતું ઝાકળફૂલ;

મનમાં હળુક લહેરવા લાગે

વ્યોમની કિરણ-ઝૂલ.

શોધતો જેની પગલી એનો મારગ શોધે મને,
એકબીજાને શોધતાં ગયાં દૂર, તો આવ્યાં કને. –

(ગગન ખોલતી બારી)

૨. બેસ, બેસ, દેડકી !

બેસ, બેસ, દેડકી !
 ગાવું હોય તો ગા,
 ને ખાવું હોય તો ખા;
 નહીં તો જા...
 મારે પાંચ શેર કામ
 ને અધમણ આરામ બાકી છે.

તું તો બોલ્યા કરે,
 ને આકાશ પેટમાં ફુલાવ્યા કરે !...
 મારે તો સાત લાખ સપનાં
 ને વીસ લાખ વાસના બાકી છે.

તું તારે ડોલ્યા કર,
 ને ગળ્યા કર જીવડાં...
 મારે તો અનંત ગાઉનાં મરવાં
 ને અનંત ગાઉનાં જનમવાં બાકી છે.

બેસ બેસ, દેડકી ! મૂગી !
 ખા તારે ખાવું હોય તો,
 નહીંતર ભાગ અહીંથી કૂદતી કૂદતી !...
 મારે તો સાત પગથિયાં ઊતરવાં
 ને સાત પગથિયાં ચઢવાં બાકી છે.

દેડકી ! ડાહી થા,
 મળે તે ખા,
 સૂઝે તે ગા
 ને નહીંતર જા... પાવલો પા...

(‘પવન રૂપેરી’, ૧૯૭૨)

ઇંગલેન્ડના ૧૮મી સદીના પ્રખર વિદ્વાન ડૉ.જહોન્સન (૧૭૦૯-૧૭૮૪) અંગ્રેજીના મૂર્ધન્ય સાહિત્યકાર અને વિખ્યાત કોશકાર હતા. નાની વયથી એક જ આંખે ભાળતા ડૉ. જહોન્સન હ્રષ્ટપુષ્ટ હતા. અને કંઈક નબળું સ્વાસ્થ્ય, પણ અજેય આત્મબળ ધરાવતા. એમના નિબંધો, સાહિત્યિક વિવેચનો વગેરે લખાણો ઉપરાંત કોફી હાઉસમાં મિત્રમંડળમાં તેમના વાર્તાલાપો અને સંવાદોથી તે વિખ્યાત છે. એ અગાધ જ્ઞાની, નિર્ભય સ્પષ્ટવક્તા હતા અને રમૂજ અને હાજરજવાબી ('રિપાર્ટી')ના સ્વામી હતા. એમનું સાક્ષરજીવન એમના વિખ્યાત ચરિત્રકાર જેમ્સ બોસ્વેલના પુસ્તક ઉપરથી તાદૃશ થાય છે.

ડૉ. જહોન્સનનો શબ્દકોશ એના વ્યાપ અને એની લાક્ષણિક શૈલી માટે આજેય વખણાય છે. ૧૮૨૮માં ઓક્સફર્ડ ઇંગ્લિશ ડિક્શનરી પ્રગટ થઈ ત્યાં સુધી (લગભગ ૨૦૦ વર્ષ સુધી) તે આધારભૂત ગણાતો હતો. એમણે તે એકલે હાથે તૈયાર કર્યો હતો. તે સમયના સાહિત્યકાર અને સાહિત્યપુરસ્કર્તા તથા સમાજમાં વગદાર ઉમરાવ લૉર્ડ ચેસ્ટરફીલ્ડે શરૂઆતમાં ડૉ. જહોન્સનને કેંક સૌજન્ય બતાવી પાછળથી તેમની અવગણના કરેલી. અને પછી પાછો તેમનો શબ્દકોશ પ્રગટ થયો ત્યારે તેને જાહેરમાં વખાણ્યો – ત્યારે ડૉ. જહોન્સને તેમના ઉપર લખેલા વિખ્યાત પત્રમાં તેમની ખુમારી અને તેમનું સ્પષ્ટવક્તૃત્વ પ્રગટ થાય છે.

ડૉ. જહોન્સનનું ગદ્ય અઘરું હતું. મોટા મોટા શબ્દો અને લાંબાં લાંબાં વાક્યો. તેનું શબ્દશઃ ભાષાંતર તેમની જ શૈલીમાં કરીએ તો દુર્બોધ બને. એટલે, શક્ય તેટલી સરળ, બોલચાલની ગુજરાતીમાં એને ઉતારવું જોઈએ. અહીં એક પ્રયત્ન સાદર છે – એવી આશા સાથે કે ગરવી ગુર્જરીના સારસ્વતો પણ પ્રસંગોપાત્ત આવું ખમીર બતાવે.

બીજું આશ્ચર્ય. લૉર્ડ ચેસ્ટરફીલ્ડને આ પત્ર એટલો ગમ્યો હતો કે તેમણે તેને મઠાવીને દીવાનખાનામાં રાખ્યો હતો. આપણા સખી દાતાઓ અને આગેવાનો માટે આ એક ઉદાહરણ છે.

૨૦૧૩ના સપ્ટેમ્બરમાં તેમની ૩૦૪મી જન્મજયંતી. તે પ્રસંગે આ પ્રસ્તુત છે.

લેખકની ખુમારી

– કુલીનચંદ્ર યાશિક

[પત્ર-અનુવાદ]

માય લોર્ડ,

‘ધ વર્લ્ડ’ના માલિકે મને હમણાં જણાવ્યું છે કે મારા શબ્દકોશની જનતાને ભલામણ કરતા બે લેખો આપ નામદારના લખેલા હતા. આવો વિશિષ્ટ ઉલ્લેખ એક મોટું સન્માન ગણાય; પણ મહાન માણસો પાસેથી કૃપાદાન મેળવવા હું ટેવાયો નથી, તેથી તેને કેમ આવકારવું તે, અથવા તેને માટે કયા શબ્દોમાં આભાર માનવો તે હું બરાબર જાણતો નથી.

અગાઉ જ્યારે આપ નામદારની મેં પહેલી વાર મુલાકાત લીધી ત્યારે મળેલા જરા જેટલા પ્રોત્સાહનથી બીજા સામાન્ય માણસો માફક આપની મોહક શાલીનતાથી હું અત્યંત પ્રભાવિત થયો હતો. અને મારી જાતને વિશ્વવિજેતા માન્યા વગર હું રહી શક્યો નહિ. અને મેં માન્યું કે સારી દુનિયા જેને માટે પ્રયત્ન કરે છે, તેવી મહેર મારા ઉપર પણ થશે. પણ મને સમજાયું કે મારી હાજરી એટલી ઓછી આવકાર્ય હતી, કે ન મારું સ્વમાન કે ન તો મારી નમ્રતા મારી ઉપસ્થિતિ ચાલુ રાખવા દે. જ્યારે એક વાર આપ નામદારને જાહેરમાં સંબોધન કર્યું ત્યારે એક નિવૃત્ત અને નિરાડંબરી સંશોધક ધરાવી શકે તેવી બધી જ ખુશ કરવાની કળા મેં વાપરી નાખી હતી. મેં મારાથી થઈ શકે તે બધું જ કર્યું હતું અને પોતાનું બધું જ – પછી તે હકીકતમાં ગમે તેટલું ઓછું હોય તોપણ – અવગણના પામે ત્યારે કોઈ મનુષ્ય રાજી થતો નથી.

નામદાર ! ક્યારેક આપના પ્રતીક્ષાખંડમાં હું આપની વાટ જોયા કરતો, ક્યારેક આપને દરવાજેથી મને પાછો વાળવામાં આવતો – તેને સાત વર્ષ વીતી ગયાં છે. આ સમય દરમિયાન મારું કામ હું મુશ્કેલીઓ વચ્ચેથી ધકેલ્યા કરતો હતો. તે મુશ્કેલીઓની ફરિયાદ કરવી નિરર્થક છે. મેં હવે આ કામ છેવટે પ્રગટ કરવાને આરે લાવીને મૂક્યું છે – તે માટે કશી પણ સહાય વગર, પ્રોત્સાહનના એક પણ શબ્દ વગર, એક પણ માયાળુ સ્મિત વગર. આવી વર્તાણૂકનો મેં અંદેશો રાખ્યો ન હતો, કારણ અગાઉ મને કદી કોઈ પેટ્રન સાંપડ્યો ન હતો.

(અહીં એક પુરાણો લેટિન સંદર્ભ ટાંક્યો છે.)

નામદાર ! પેટ્રન કોને કહેવાય ? પાણીમાં પડેલો કોઈ માણસ જીવ બચાવવા તરફડિયાં મારતો હોય ત્યારે તેના તરફ લાપરવાહીથી જોયા કરે, અને એ કિનારે પહોંચે ત્યારે તેના પર સહાયનો ભાર લાદે, તેને જ પેટ્રન કહેવાય, નહિ? આપે મારા પ્રયત્નની નોંધ લેવા કૃપા કરી, તે વહેલી આવી હોત તો હૂંફાળી લાગત, પણ હવે તે એટલી મોડી પડી છે કે હવે હું ઉદાસીન છું અને તેથી તેનો આનંદ માણી શકતો નથી. હવે એકલવાયો છું અને બીજાને કહી શકતો નથી. હવે જાણીતો થઈ ચૂક્યો છું અને મને એની જરૂર નથી.

મને જ્યારે કોઈ ફાયદો થયો નથી, ત્યારે હું કોઈ આભાર પણ ન માનું અથવા વિદાતાએ પોતે એકલપંડે પહોંચી વળવાની આપેલી શક્તિ માટે મને કોઈ પેટ્રનનો આધાર હતો એમ જનતા માને તે મને પસંદ ન હોય, તો તે મારા પક્ષે હતાશાભરી તોછડાઈ માની લેવાશે નહિ, એવી હું આશા રાખું છું.

અત્યાર સુધી વિદ્યાના કોઈ પણ આશ્રયદાતા સિવાય મેં મારું કામ ચાલુ રાખ્યું છે, ત્યારે તે કેંક ઊણપ સાથે પણ પૂરું કરી શકાય તો તેવી ઊણપથી હું નાસીપાસ નહિ થાઉં, કારણ કે હું અતિઆનંદ અને ગર્વથી જે આશાભર્યું સ્વપ્ન જોતો હતો તેમાંથી ઘણા સમય પહેલાં જાગી ગયો છું, જેમાં હું એક ગર્વ અને આનંદથી ગરકાવ હતો.

નામદાર ! આપ નામદારનો અત્યંત વિનમ્ર, અત્યંત આજ્ઞાંકિત સેવક,

– સે. જહો.

(૫૨૯, સપ્ટે. ૨૦૧૩)

બંગલાનું નામ છે – ‘કાતર-કૃપા’

– વિનોદ ભટ્ટ

એક ઓળખીતા સજ્જનના બંગલાનું નામ ‘કાતર-કૃપા’ વાંચીને અમને આશ્ચર્ય થયું. બંગલાનું આવું નામ અમે પહેલી જ વાર વાંચ્યું. એ સજ્જનને અમે પ્રશ્ન કર્યો : ‘બંગલાનું નામ કાતર-કૃપા કેમ રાખ્યું છે?’ એ ભાઈએ ચોખવટ કરી : ‘વાત જાણે એવી બની કે મારા પપ્પાને હર્નિયાના ઓપરેશન માટે એક ખાનગી દવાખાનામાં દાખલ કરવામાં આવેલા. ડોક્ટરને એ દિવસે સાત ઓપરેશનો હતાં, એટલે તે બહુ ધમાલમાં હતા. ઉતાવળમાં તે મારા પપ્પાના પેટમાં જ કાતર ભૂલી ગયા ને ટાંકા લેવાઈ ગયા. એમાંથી સેપ્ટિક થઈ ગયું ને પપ્પા ગુજરી ગયા. અમે એ ડોક્ટર સામે કેસ માંડ્યો. ગ્રાહક સુરક્ષાવાળાઓએ અમને રૂપિયા સત્તર લાખ ડોક્ટર પાસેથી અપાવ્યા, એમાંથી આ બંગલો ખરીદ્યો, એટલે નામ આપ્યું... કાતર-કૃપા...’

આ ગ્રાહક સુરક્ષામંડળે લોકોને જાગૃત કરીને ડોક્ટરોની ઊંઘ હરામ કરી નાખી છે. હવે ડોક્ટર અને દર્દીના સંબંધોનાં સમીકરણો બદલાઈ ગયાં છે. કોઈ પ્રોવિઝન સ્ટોર્સવાળા સાથે ગ્રાહક કરે એવો વર્તાવ હવે ડોક્ટરો સાથે પણ કરી શકશે. પ્રોવિઝન સ્ટોર્સનો માલિક ખોરો લોટ કે, બગડી ગયેલો પાઈનેપલ સ્ફૂવોચ બઝાડે તો તેની સામે ઘરાક ગ્રાહક સુરક્ષા ધારાનો આશરો લઈ શકે છે, એ રીતે ડોક્ટર બેદરકારી દાખવીને ખોટું ઇન્જેક્શન મારે યા ભળ તીદવા આપે ને તેના રિ-એક્શનથી દર્દીને જફા પહોંચે તો તેની સીધી અસર હવે ડોક્ટરના ખિસ્સાં પર પહોંચી શકે છે. ડોક્ટર માલ નથી વેચતો, સેવા કરે છે, તોપણ દર્દીને ગ્રાહકનો દરજ્જો કોર્ટોના ચુકાદાઓ દ્વારા આપવામાં આવ્યો છે. જેમ ટેલિફોન ‘ડેડ’ (ઠપ) થઈ જાય તો ટેલિફોન-સેવાખાતા સામે ગ્રાહક ફરિયાદ કરી શકે છે, એ રીતે કોઈ દર્દી ઠપ થઈ જાય તો – ડોક્ટર હવે જમણા પગને બદલે ડાબો પગ નહીં કાપી શકે; ડેન્ટિસ્ટ અપર સ્ટોલવાળા દાંતને બદલે બાલકનીવાળા સાજા દાંતને એ જ ભાવમાં ખેંચી નહીં શકે, કે કોઈ આંખનો ડોક્ટર ડાબીને બદલે જમણી આંખના મોતિયાનું ઓપરેશન કરી શકશે નહીં. ગ્રાહક સુરક્ષા સંઘે ડોક્ટરના આ હક્કનું ઓપરેશન કરી નાખ્યું છે.

લાગે છે કે, ડોક્ટરો માટે હજી પણ કપરો કાળ આવશે. જીવન-જરૂરિયાતની ચીજોના ભાવોની જેમ ડોક્ટરી સેવાઓના ભાવ પણ સરકાર પાસે ગ્રાહક સુરક્ષા સંઘ નક્કી કરાવશે. હાર્ટની બાયપાસ સર્જરીનો ચાર્જ વધુમાં વધુ રૂપિયા પાંચ હજાર લઈ શકાશે. જે કામ મચ્છરો સ્ટ્રોની મદદ

વગર મફત કરે છે તે લોહી સિરીજ દ્વારા લઈ ડાયાબિટીસ તપાસવાના રૂપિયા પંદરથી વધુ નહીં લઈ શકાય. કેન્સરની એક ગાંઠ કાઢવાનો વધુમાં વધુ ભાવ રૂપિયા બે હજાર જ લઈ શકાશે (સરચાર્જ સાથે) કોઈ પણ ફેમિલી ડોક્ટર દર્દીને ત્યાં જવાની વિઝિટ ફી રૂપિયા દસથી વધારે નહીં માગી શકે. અડધી રાતે કે રવિવાર અથવા તો કોઈ જાહેરરજાના દિવસે ડોક્ટર દસને બદલે પંદર રૂપિયા ચાર્જ કરી શકશે... તેથી વધુ નહીં. કોઈ નબળા હૃદયનો દર્દી, ઓપરેશન ટેબલ પર, ઓજાર અડકાડ્યા અગાઉ જ ખલાસ થઈ જાય તો ડોક્ટરે ફીનો વિચાર કરવાનો નથી, ઊલટાનું દર્દીને અવ્વલ મંજિલે પહોંચાડવાનો ખર્ચ ડોક્ટરે ચૂકવવાનો રહેશે. સરકારે બાંધી આપેલા ભાવ ડોક્ટરોએ દવાખાનામાં વાંચી શકાય એ રીતે લખવા પડશે.

વચ્ચે એક અખબારમાં વાંચ્યું હતું કે એક હોસ્પિટલના ડોક્ટરે દર્દીને તપાસવા અગાઉ તેના સગાને એમ કહ્યું હતું કે કેસની કન્સલ્ટિંગ ફીના રૂપિયા ૪૦ તથા ઇમરજન્સી (ઇન્દિરાજીવાળી નહીં, પણ રવિવાર અને રાત્રિનો સમય)ના રૂપિયા ૨૦ એમ સરવાળે ૬૦ રૂપિયાનો સ્પર્શ મારી હથેળીને કરાવો ત્યાર પછી જ હું દર્દીના શરીરને સ્પર્શીશ. ડોક્ટરે આવી બાળહઠ કરી તેની સામે દર્દીના સગાએ છાપામાં ચર્ચાપત્ર આપ્યું. દર્દીના હાથ પર ૨૫ ટાંકા મારવાનો ચાર્જ ડોક્ટરે રૂપિયા ૩૦૦ માગ્યો એટલે દર્દીના ભાઈએ કહ્યું કે અમને એક ટાંકો ૧૨ રૂપિયામાં પડ્યો ગણાય. દરજી અને મોચી આ કામના નિષ્ણાત હોવા છતાં તે આટલી મોટી રકમ નથી માગતા. તમે બ્લૅક સિલ્કના ટાંકા માર્યા હોય ને બે-પાંચ વધારે માગો તો હજી સમજાય, પણ આ રીતે લૂંટ ચલાવાતી હશે ? આ પરથી લાગે છે કે તમે ટાંકા તોડવાના પણ એટલા જ પૈસા માગશો. સાઈકલ રિપેરિંગવાળા પણ સાઈકલ ખોલવાના ને ફિટ કરવાના એમ બમણાં નાણાં નથી માગતા. ગયે વખતે તમારી પાસે મારો ભાણો માંદગીનું (ખોટું) સર્ટિફિકેટ લેવા આવ્યો ત્યારે તેની ગરજનો લાભ લઈને તમે દસ રૂપિયાને બદલે પચાસ પડાવી લીધા હતા... પછી એ ડોક્ટરને અખબારમાં ખુલાસાઓ કરવા પડ્યા હતા ને તેણે જણાવ્યું હતું કે મારે તો ધરમ કરતાં ધાડ પડ્યા જેવો ઘાટ થયો છે...

આ ગ્રાહક ફોરમવાળાઓએ ડોક્ટરી ધંધાની ફોરમ ઉડાડી દીધી છે. દર્દી કરતાંય ડોક્ટરોને (દર્દીના) મૃત્યુનો ભય વધુ પજવવા માંડ્યો છે. અમારા એક ડોક્ટરમિત્ર કહે છે કે તે જ્યારે ઓપરેશન થિયેટરમાં જાય છે ત્યારે ઈશ્વરને પ્રાર્થના કરીને જ હાથમાં હથિયારો પકડે છે કે હે પ્રભુ, બેન્ક-બેલેન્સ સલામત રાખજે. આજ-કાલ સમાજમાં ધનવાન એને માનવામાં આવે છે, જેને ત્યાં વધુ વાર ઇન્કમટેક્સ ખાતાના બ્લેકમની માટે દરોડા પડ્યા હોય ને ઇન્કમટેક્સવાળાને તેમના પરિશ્રમ જેટલું કાળું નાણું હાથ લાગ્યું હોય. એ રીતે આવતી કાલે એવું બનશે કે ડોક્ટરની પ્રતિષ્ઠા તેણે કેટલાં ઓપરેશનો કર્યાં.

એ કરતાં તેણે દર્દીના વારસોને કેટલાં નાણાં ચૂકવ્યાં એના પરથી નક્કી થશે...એને ત્યાં વધુ ભીડ રહેશે. એ વિચારે કે આયુષ્ય હશે તો ડોક્ટર આપણા બચુભાઈને મારી નહીં શકે ને જીવાદોરી ખૂટી ગઈ હશે તો ડોક્ટર તરફથી ધનવર્ષા થશે.

અગાઉ કદાચ આવા જ કારણસર વૈદ્યો દર્દીને તપાસવા અગાઉ, તેનો ઉપચાર કરતાં પહેલાં તેની કુંડળી માગી લેતા. તેના શરીરને બદલે તેની કુંડળીમાં પડેલ ગ્રહોની તબિયત તપાસી લેતા. આ દર્દી પોતાને યશ અપાવે એવો છે એની ખાતરી થયા પછી દવા શરૂ કરતા. ભગવાન શ્રીકૃષ્ણે

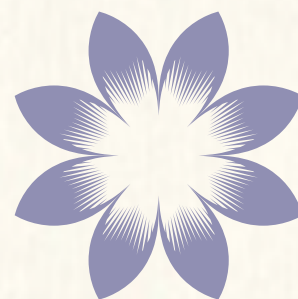
ગીતામાં અર્જુનને ભલે કહ્યું કે, આ બધું એ જ કરે છે, મારવા-જિવાડવાનો કોન્ટ્રાક્ટ તેનો જ છે. હે પરંતપ, તું તો માત્ર નિમિત્ત જ છે. તોપણ કોઈ વૈદ્ય કે ડૉક્ટર મૃત્યુ માટે નિમિત્ત થવા ઇચ્છતો નથી એમ લાગે કે દર્દીનો જીવ હાથતાળી દેવાની તૈયારી કરી રહ્યો છે એટલે શાણો ડૉક્ટર તરત જ તેને કોઈ સરકારી ઇસ્પિતાલમાં ખસેડવાની સલાહ આપી દે છે કે પછી કોઈ શત્રુ-ડૉક્ટરનું સરનામું આપે છે...ખેલદિલીની ખેલદિલી ને વેરનું વેર!

પહેલાં તો ગામડાંઓમાં વૈદ્યો પણ ચાલતા ને ઊંટવૈદ્યો પણ દોડતા. આર.એમ.પી.ઓ પણ ઝડપથી દોડતા. અમારો જાણીતો એક કમ્પાઉન્ડર પણ ડૉક્ટરની ગેરહાજરીમાં ડૉક્ટર બની જતો, દર્દીનું દર્દ ને ખિસ્સું જીતી લેતો. ડૉક્ટરને આળસ આવે ત્યારે તેની હાજરીમાં પણ દર્દીઓની સારવાર કરતો. દર્દી ડૉક્ટરની હાજરીમાં પણ, આ કમ્પાઉન્ડર પાસે જ ઇન્જેક્શન લેવાનો આગ્રહ રાખતો. કારણ એટલું જ કે તેનો હાથ, ઇન્જેક્શન આપવામાં ને પૈસા લેવામાં, બન્ને રીતે હલકો હતો. પછી કોઈ કારણસર ડૉક્ટર સાથે મતભેદ પડતાં આ કમ્પાઉન્ડર છૂટો થયો. ડૉક્ટરના દવાખાનાની સામે જ તેણે દવાખાનું ખોલ્યું. દર્દીઓ તેને ત્યાં ભીડ કરવા માંડ્યાં. ઓરિજિનલ ડૉક્ટરને ત્યાં કાગડા ઊડે. વિષય શ્રદ્ધાનો હતો. એક દિવસ તો ખુદ ડૉક્ટર પણ એક દશ્ય જોઈને ચકિત થઈ ગયો – કમ્પાઉન્ડરને ત્યાં લાઈનમાં ડૉક્ટરની પત્ની બેઠી હતી!

પણ એ સોનેરી દિવસો હવે ભૂતકાળ થઈ ગયા. આંધ્રપ્રદેશની એક નારી નામે રામલક્ષ્મીનું કેન્સર ઓપરેશન બે સર્જનો એ સંયુક્ત રીતે ભાગીદારીમાં કર્યું. વાસ્તવમાં આ સ્ત્રીને કેન્સર હતું જ નહીં. આ કારણે રામલક્ષ્મીને લક્ષ્મીનો યોગ્ય થયો, ૯ લાખ, સિત્તેર હજાર રૂપિયા ગ્રાહક ફોરમે અપાવ્યા. તેને તો લોટરી જેવું થયું... ડૉક્ટરોને આર્થિક રીતે માંદા પડવાના દિવસો આવી રહ્યા છે. અત્યારે માણસ જે રીતે મેડિકલ વીમો લે છે એ રીતે ડૉક્ટરો પણ પોતાના દર્દીના જીવનનો વીમો માગશે. ટ્રીટમેન્ટ દરમિયાન દર્દી ઊકલી જાય તો નુકસાની વીમા કંપની ભરપાઈ કરી આપે. ડૉક્ટરોએ આ માટે અલગ ભંડોળ પણ રાખવું પડશે ને આ રીતે પોતે ચૂકવેલ પૈસા તે બિઝનેસ (યા પ્રોફેશનલ) લોસ તરીકે પોતાના ઇન્કમેટેક્સના રિટર્નમાં બાદ પણ માગી શકશે.

અને દર્દી ઓપરેશન કરાવવા અગાઉ ડૉક્ટરની ડિગ્રીમાં અસલી સર્ટિફિકેટ્સ માગવાની હિંમત કરતો થઈ જશે. કેટલી ગિલ્લીઓ માર્યા બાદ તેણે એમ.એસ.કે એમ.ડી.નું સર્ટિ મેળવ્યું છે એ પણ જાણવા માગશે. શરીરશાસ્ત્રના પેપરમાં ૬૫ ટકા માર્ક્સ પ્રાપ્ત કર્યા હોય તો શરીર વિશેના ૩૫ ટકા જેટલા અજ્ઞાનની ક્ષતિપૂર્તિ તમે કેવી રીતે કરશો?...એવું ટુબી પેશન્ટ ડૉક્ટરને બેધડકપણે પૂછશે, એક વખત હિંમત ખૂલી જાય એટલી જ વાર છે...

[‘કારણ કે’, ૧૯૯૪]

ગોરી ને ઘેરૈયો બાલમુકુંદ દવે

(૧૯૫૦ આસપાસની આપણી કવિતાના આ વિશિષ્ટ કવિએ મધુર રંગદર્શી ગીતો તથા શિષ્ટ સઘન છંદકાવ્યો લખેલાં. એમનું ‘જૂનું ઘર ખાલી કરતાં...’ કદાચ સૌ કોઈને સ્મરણમાં હશે. અહીં એમનું એક મસ્તીભર્યું સંવાદ-કાવ્ય કૃષ્ણ-રાધાનું પ્રીતિ-ચાતુર્ય યાદ કરાવશે...)

‘દિલદૂલો સમાલજે ગોરી !
ફાગણવાયુ કમાલ છે હો રી !
બા’ર જો ડોકશે બારી ઉઘેડી,
વાગશે કોકના નેણની ગેડી !’

‘નીરમાં સરી જાય ઘડૂલો
એવો નથી મારો દિલદૂલો,
ઘેરૈયા ! ખાલી વેણથી ખીજી
બંધ બારણે રે’ય એ બીજી !’

‘વાયરા વનના જાય ન બાંધ્યા,
એવાં અમારાં મન હે રાધા !
કોકના દિલમાં વસવા ખાનગી
માગતા અમે નથી પરવાનગી.’

‘આપમેળે રંગ જાય રેલાઈ તો
અમે નથી એને લૂછીએ એવાં,
તરસ્યા કંઠની પ્યાસ છિપાય તો
અમે નથી ઘર પૂછીએ એવાં.’

“The Divine View” captured by Satyaki Basu.

ઝેર તો પીધાં છે જાણી જાણી

– દર્શક

(આ વર્ષ મનુભાઈ પંચોળી 'દર્શક'નું જન્મ-શતાબ્દી વર્ષ છે. ૩ ભાગોમાં પ્રગટ થયેલી (૧૯૫૨, ૧૯૫૮, ૧૯૮૫) નવલકથા 'ઝેર તો પીધાં છે જાણી જાણી' એમની ખૂબ વિખ્યાત કૃતિ છે – એનો પહેલો ભાગ ખૂબ રસાળ છે. એમાંનો એક રમતિયાળ અંશ વાંચીએ...)

અમદાવાદ બીજો કાગળ નાખી આવ્યાનેય બે વર્ષ વીતી ગયાં હતાં. રોહિણીને અઢારમું વર્ષ ચાલતું હતું, ને સત્યકામનેય વીસ પૂરાં થયાં હતાં. જોકે સત્યકામને તો આજે રોહિણીએ કંસાર કરી એને 'સોળે સાન ને વીસે વાન' વાળી કહેવત સંભળાવી ત્યારે જ થયું કે વીસ થઈ ગયાં! એને મન તો હજુય એ પોતે ચૌદ-પંદર વર્ષનો તોફાની છોકરો જ હતો.

'તે તને તો સોળ થઈ ગયાં હશે ?'

'મને તો અઢારમું ચાલે છે, એટલીયે ખબર નથી એટલે તો સોળે સાન ન આવી તેમ કહ્યું.'

રાતે એ જોડા પહેરીને બહાર જતો હતો ત્યાં રોહિણીએ પૂછ્યું :

'ક્યાં ચાલ્યા ?'

'દામાકાકાને ત્યાં સત્યનારાયણની કથા છે.'

'હું આવું છું.' – કહી એ તૈયાર થઈ.

'બાપાને પૂછ્યું છે ?'

'ત્યાં જ આવશે ને ?'

'તનેય સોળે સાન ક્યાં આવી ?'

'કેમ ?'

'સાન હોય તો એ ખબર પડે ને ?' – કહી એ લાકડી લઈ આગળ થયો.

કથા પૂરી થઈ. સૌ ભજનો ગાવાની તૈયારી કરતાં હતાં ત્યાં રોહિણી રામસાગરના તાર મેળવતા ગોપાળબાપા પાસે જઈને કહે :

'હું ને સત્યકામ જઈએ છીએ. મને ઊંઘ આવે છે.'

‘જાઓ, અમે તો કાલ અગિયારસ છે એટલે મોડા ઊભા થશું.’

‘તને ઊંઘ આવતી હોય તો અહીં જ સૂઈ રહે. મારે તો રોકાવું છે.’ આંગળીઓ પર મંજરાંની દોરી વીંટલા વીંટલા સત્યકામે કહ્યું.

‘હું તો વહેલી ઊઠીને ત્યાં ગાયોને નીરવા-દોહવા નહિ જાઉં.’

‘હું જઈને નીરીશ.’

‘ભલે, તો હું અરજણકાકાને લઈ જાઉં છું.’ રોહિણી ચાલવા માંડી. ગોપાળબાપા કહે : ‘તું જ જા સત્યકામ !’

સત્યકામ પાછળ આવીને કહે : ‘ઊભી રહે.’ પણ રોહિણીએ ઉતાવળે ચાલવા માંડ્યું. સત્યકામે ઝડપ વધારી, એટલે એણે પણ ઝડપ વધારી.

‘બહુ હાલવાવાળી !’ કહી સત્યકામે દોટ મૂકી. જોયું તો રોહિણી પણ અંધારામાં દોડી રહી હતી.

‘પગ ભાંગીશ.’ એણે મોટેથી કહ્યું. દોડતાં દોડતાં કહે : ‘તને અક્કલ છે કે નહિ ?’ પણ સાંભળે કોણ ? છેક નદીનો પટ આવતાં બેસી પડી. સત્યકામ આવીને બેસી પડ્યો – એટલે હાંફતાં હાંફતાં આંખ નચાવીને કહે :

‘કાં, કેવો દોડાવ્યો ?’ ને પછી પોતાનાં છેડા વતી બંને જણને પવન નાખવા માંડ્યો.

રાત અંધારી હતી; પણ માગશર મહિનાનું આકાશ આજે પુરબહારમાં ખીલ્યું હતું. ગુલમહોરનાં ફૂલ ઝાડનાં પાનને ઢાંકી દે છે તેમ અનંત તારાના ગુચ્છોએ આકાશને જાણે ઢાંકી દીધું હતું. જલ પ્રવાહમાં આકાશનાં ચોસલાં ને ચોસલાં જાણે વહે જતાં હતાં. નદીના પ્રવાહમાંથી બંને જણાં જતાં હતાં. ઓચિંતાની રોહિણી ઊભી રહી ગઈ.

‘કેમ ?’

હસીને કહે : ‘અહીંથી નથી ચાલવું.’

સત્યકામે એના ઊજળા દાંત જોઈને સહેજે આકાશના તારા સામે જોયું. પછી ફૂલના ઢગસમા એના મોં સામે જોયું. કેવી હતી આ રોહિણી ! આઠ વર્ષથી એની સાથે રહેતો આવ્યો છું. આવ્યો ત્યારે ચૂંદડી ઓઢ્યા વિના એ ફરતી ને એની સાથે જાળાંઝાંખરાંમાં ભરાવા આવતી. પછી એની સાથે કોસ હાંકવા, પાણી વાળવા ગાતડી ભીડીને આવતી. આજે સવારે વળી ઢળકતો છેડો રાખીને એને પીરસવા આવી હતી. કેટકેટલાં રૂપે એ એની સામે આવી હતી; પણ અત્યારે મધ્યરાત્રિએ તારાના આ અપાર્થિવ તેજમાં હસતી, ધીમે ધીમે પગ વતી પાણી ઉડાડતી, આ રોહિણી કોઈક બીજી જ હતી; કે હતી તો એ જ, પણ એના અંગમાંથી આ સુવાસ પહેલાં તો નહોતી આવતી. એના અંબોડાની લઢણ આવી તો નહોતી દેખાઈ – ને આરસની ગચ્છીમાંથી જ કંડારાઈ હોય તેવી મરોડવાળી ગરદન ! રાત્રિ ને એકાંત એના પર જાદુ તો નહોતાં કરતાં ?

એણે ગભરાઈને કહ્યું, ‘હવે ચાલ – મોડું થાય છે.’

‘ના, અહીં બેસવું છે.’

‘કાંઈ ખસી ગયું છે ?’ એણે ચિડાઈને કહ્યું.

‘આવી સુંદર રાત, આવી મનોહર નદી !’ એણે પગ ઉપાડતાં કહ્યું ને કાંઠે આવી કહે : ‘હું તો આ બેઠી !’

સત્યકામ હજુ પ્રવાહમાં ઊભો હતો. પણ એને તાવ ચડતો હોય તેમ લાગ્યું, એ ઘડીભર ઊભો રહ્યો, પછી રોહિણી પાસે જઈ હાથ પકડી કહ્યું :

‘ચાલ, બાપા વઢશે.’

રોહિણીનો હાથ અનેક વખત પકડ્યો છે. ધક્કામુક્કી પણ કરી છે, પણ આજે ? ઝણઝણાટી કેમ ? રોમાંચ શાનો ? આ ઠીક નહોતું થતું. એ છોડી દેવા જતો હતો ત્યાં રોહિણીએ એના બેઉ હાથ પકડી રાખ્યા ને ખેંચીને બેસાડી દીધો.

‘બાપા વઢશે હું.’ મૂંઝાયેલો માણસ છેલ્લે નિરાધારીથી કહે તેમ એણે કહ્યું.

‘વહેલાં પરણાવશે.’ – કહી એ સાવ સહજ હોય તેમ સત્યકામની બાજુમાં જ બેસી ગઈ.

‘આ સારુ કથામાં આવી હતી ?’ સત્યકામ ચિડાતો હતો.

રોહિણી કહે : ‘ના, પણ આવી સોહામણિ રાત ને...તોરલનેય છોકરાં ક્યાં નહોતાં ?’

એની બાલિશતા જોઈને સત્યકામ હસ્યા સિવાય ન રહી શક્યો.

‘ભજનમાંથી બધાં તારા જેવો સાર કાઢતાં હશે.’

‘મેં બાપાને તિથિ જોવરાવવા કહ્યું છે.’

‘તેં ! જીભ કેમ ઊપડી તારી ?’

‘હું કાંઈ તારા જેવી બીકણ છું ? પણ મારાથી હવે "તું" ન કહેવાય, ખરું ? મેં તો બાપાને સહેજે કહ્યું : "બાપા, હવે આમ ને આમ ફરીએ છીએ એટલે લોક મશ્કરી કરે છે." બાપા સમજી ગયા. આજ સાંજે મને કહે : "તારી બાને ને રેખાને બોલાવેલ છે. દામાકાકાને મુહૂર્ત જોવાનું કહ્યું છે.’ અત્યારે હું કાકીને એ સમાચાર દેવા આવી હતી.’

‘તું તો ગજબની છે ? પોતાની વાત પોતે જ કરવા જાય – સહુને કહી વળી હોઈશ ?’

‘હું જ કહું ને ? હરખ હોય તે કહે.’

‘હરખ તો હોય; પણ જીભ જ ન ઊપડે.’

‘મારી પાસે ?’

‘હા – તારી પાસે પણ આવી વાત તો ન થાય.’

‘ત્યારે ઘર શું ચલાવવાના ?’

‘ત્યારે શું તું ચલાવવાની છે ? હિસાબ તો વાડી આખીનો હું રાખું છું.’

‘હા, તે તો મુનીમ જ રાખે ને ! તેથી કાંઈ શેઠ કહેવાય ? હું તો શેઠ છું.’

‘લવરી મૂક.’

‘બાપા આપણા માટે ધરા ઉપરનું પેલું મકાન છે તે સરખું કરાવવાના છે. તમને ખબર છે – એની ઓસરીમાં બોરસલીની ડાળી આવે છે ને ફૂલ એની જાતે ખરે છે !’

સત્યકામ એના અંબોડા પર હાથ ફેરવવા માંડ્યો.

‘નહિ ભાઈ, એ ફૂલ તો હું દેવને ચડાવવાની !’

‘રોહિણી !’

‘શું ?’

‘આ બ્રહ્માંડમાં આપણે તો સાવ રજકણ જેવાં છીએ; પણ ઈશ્વરે આપણા મનમાં બ્રહ્માંડમાંય ન માય એટલું સુખ કેમ કરીને ગોઠવી દીધું હશે ?’

રોહિણીએ કહ્યું : ‘ઈશ્વર કોને કહેવાય ? જસોદાજીને એણે મોંમાં ચૌદ બ્રહ્માંડ દેખાડ્યાં હતાં ને આપણી આવડીક આંખ ચૌદ બ્રહ્માંડ નથી જોતી ?’

સત્યકામ મૂંગો મૂંગો એક હાથે રોહિણીનો હાથ પંપાળતો પડ્યો રહ્યો. રોહિણી પણ આકાશમાં જોવામાં લીન થઈ ગઈ હતી. ઓચિંતાનો સત્યકામ ઊભો થઈને કહે :

‘આ સુખ કાયમી થાય તેવો ઉપાય નહિ હોય ? આ પાણીની જેમ ચાલ્યું જાય તેનો શો અર્થ ?’

રોહિણી કાંઈ જવાબ આપે તે પહેલાં જ કહે : ‘આવી તું, એને એક દહાડો કાળ લઈ જાય તે કેમ સહ્યું જાય ?’

‘આપણે સાથે જશું. કાળે ક્યાં જશે ?’ – કહી સત્યકામનો હાથ પકડી બેઠી થઈ. ભેખડ ચડતાં હતાં ત્યાં અવાજ આવ્યો :

‘કોણ છે ત્યાં ?’

સત્યકામે કહ્યું : ‘અમે છીએ.’

‘અમે કોણ ?’ સામે બે બુકાનીવાળા આવતા હતા. રોહિણીને પોતાને પડખે આવતી જોઈ સત્યકામ કહે, ‘રોહિણી, એ તો સુરાભાઈ કાઠીભગત છે.’

‘હા, સુરોભાઈ છું, ભગત તો તમે સૌ છો એટલે તો કો’કની છોકરિયું ઉપાડીને રાતના નીકળી જાવ છો, ખરું ? શું ધંધા...’

સુરો વધુ કાંઈ કહેવા જાય ત્યાં તો તેના ગાલ પર લપડાક પડી. ને સત્યકામ સુરગની બંદૂક ખૂંચવી લેવા મથતો હતો. સુરાગને હાંફતો જોઈ કહે : ‘તમે, તમે અફીણી અમને પહોંચવાના ?’ કહી બંદૂક આંચકી લીધી, ને એના કાંડા પર કુંદો માર્યો. સુરગ વેદનાનો માર્યો નીચે બેસી ગયો એટલે કહે :

‘સુરગભાઈ, તમને હજી ભાયડા નથી ભેટ્યા !’

સુરગનો સાથીદાર એકાદ ઘા કરી નાસી ગયો હતો ને રોહિણી બેહોશ પડી હતી. એને ખીજ ચડી હતી; પણ વાડીમાંના બધા લોકો જાગી જાય એ ભયે અવાજ પર કાબૂ રાખ્યો : ‘સુરગભાઈ, તમને તો તમારી પાઘડીએ જ બાંધવા જોઈએ; પણ ગમે તેમ તોય આપણે બેઠક-ઊઠકવાળા, તમારો ફજેતો ન થાય, જાઓ તમે તમારે.’

સુરગ કણસતો કણસતો ઊઠ્યો ને બોલ્યો : ‘ભાગી ગ્યો, સાળાં કાઢાં તે પૂરું કરતાં હશે ! તમારા ગળાના સમ ભાઈ, તમે આંહીં હશો એમ વહેમ નહોતો. અમે તો બીજે કામે નીકળ્યા’તા.’

‘હવે જ્યાં જતાં હો ત્યાં જાઓ, એટલે હું આને ઘેર લઈ જાઉં !’ એમ કહી રોહિણી તરફ વળ્યો. એને ઝાઝું વાગ્યું નહોતું, પણ પેલાએ સત્યકામની પીઠ પર ઘા કર્યો ત્યારે વચ્ચે પડવા ગઈ એ વખતે ધક્કો વાગતાં પડી

ગઈ હતી ને પથરા સાથે માથું ભટકાતાં લોહી નીકળ્યું હતું. અર્ધી બીક અને અર્ધી પીડાથી એ બેભાન થઈ ગઈ હતી. સુરગને એની તરફ જોઈ રહેલો જોઈ કહે : ‘એની સાથે મારું સગપણ થયું છે ને લગન લેવાઈ ગયાં છે.’

‘મને ખબર છે, મારાથી તો અમથું બોલાઈ ગયું, તે દહાડાના ઝેરના માર્યા; પણ તમારું જોર કાંઈ થોડું નથી !’

‘લ્યો આ બંદૂક. પેલા ભાગી ગયેલાને જરા ઠપકારજો. ઘિંગાણું હોત તો શું ઉકાળત !’

સુરગ બંદૂક લેતાં લેતાં શરમાઈ ગયો. કહે : ‘તમને મારો ભલો વિશ્વાસ પડે છે !’

‘સુરાભાઈ, બંદૂક અમારા જેવાને બચાવવા હોય, મારવા માટે રાક્ષસ ક્યાં ઓછા છે ?’

‘સાચી વાત છે ભાઈ. આ મારું ફાળિયું લ્યો. એમાં રોહિણીબહેનને લઈ લઈએ.’

‘તમે તમારે જાઓ. નાહકના ફંફેરો થશે ને તમે ભટકાઈ પડશો. હું એને લઈ જાઉં છું. કહીશ કે અંધારામાં પડી ગઈ. તમે જીભ વશ રાખી હોત તો આ રામાયણ ન થાત.’

સુરગ ગયો એટલે રોહિણીને બે હાથે ઊંચકી નદીના પટ ભણી ચાલ્યો. એનો વીંખાયેલો અંબોડો, બુદ્ધિમત્તા સૂચવતું મરોડદાર નાક, ગુલાબની તાજ પાંદડી જેવા હોઠ ને ચાંદની એને અસ્વસ્થ બનાવવાને માટે પૂરતાં હતાં. રસ્તામાં વાંકાં વળીવળીને ચુંબન ભર્યું. પટમાં લાવીને થોડું પાણી છાંટ્યું; એટલે રોહિણી હોશમાં આવી ગઈ. એના બંને હાથ પકડી બેઠી થઈ કહે, ‘તમને કેવુંક લાગ્યું છે ?’

‘વાંસો થોડો દુખે છે. તું નકામી વચમાં પડી. એ કાંઈ મને મારી ન નાખત. આપણને ઓળખે છે. ચાલીશ કે તેડી લઉં ?’

રોહિણીના ચહેરા પરની ભયની અસર હજુ સાવ ગઈ ન હતી. સહજ ફિક્કું હસીને કહે : ‘વાહ, આટલે સુધી ઊંચકી તે થોડું છે ?’ પછી ઘેલું કરનારું સર્વજયી મુગ્ધ, મોહભર્યું હાસ્ય હસી કહે, ‘અહીં લાવતાં શું કરતા હતા ? તમારે મન તો લગ્ન થઈ ગયાં, ખરું ? બહુ ડાહ્યા !’

સત્યકામ શરમાઈને કહે : ‘તેં બધું કરાવ્યું.’

પૃથ્વી ને આકાશ જાણે એકીસાથે મરક મરક હસી ઊઠ્યાં. રાતરાણી મહેકી ઊઠી.

(‘ઝેર તો પીધાં છે જાણી જાણી-ભાગ : ૧’ માંથી)

Vincent

લેખ

આઈસક્રીમ- મહિમા

– કાન્તિ ભટ્ટ

જગતમાં સૌને પસંદ એવી એકમાત્ર વાનગી-આઈસક્રીમ!

પ્રમુખ જ્યોર્જ વોશિંગ્ટન, પ્રમુખ રોનાલ્ડ રેગન અને પ્રમુખ બરાક ઓબામા તેમજ સ્વામી વિવેકાનંદ એ બધા ધુરંધરો વચ્ચે સમાન ટેસ્ટની કઈ ચીજ હતી? તો જવાબ મળે છે કે આ બધા જ આઈસક્રીમના શોખીન હતા. રાજકોટના ડો. કપૂર ટીબીના અને ડાયાબિટીસના નિષ્ણાત હતા. તેમને પોતાને ડાયાબિટીસ હતો. પણ રાજકોટના સિયારામના પેંડા અને પછી આઈસક્રીમ આવે તો તે ડાયાબિટીસની ઐસીતૈસી કરીને ઝાપટતા. તાજેતરમાં ટાગોરહોલમાં પૂર્વ જસ્ટિસ વીનુભાઈ ભેરવિયાના સન્માન સમારંભમાં હું ગયો. મારી બાજુમાં કુમારપાળ દેસાઈ હતા. સમારંભને અંતે પૂછવામાં આવ્યું તમને આ સમારંભમાં શું ગમ્યું? મને કુમારપાળની સ્પીચ અને ખાસ તો હેવમોરની આઈસક્રીમ આવ્યો તે બધી જ પરહેજ તોડીને મેં ખાધેલો.

કસ્તુરભાઈ લાલભાઈ શેઠ ૧૯૮૦માં તેમના છેલ્લા દિવસોમાં મને પાલી તાણાનાં જૈનોના દેરાસરની ટોચે મળ્યા. મેં તેમને પૂછ્યું કંઈ અબળખા બાકી રહ્યા છે? તો કસ્તુરભાઈનું વૃદ્ધ મોં ખીલી ઊઠ્યું. ‘હા હા મને આઈસક્રીમ બહુ ભાવે છે! આઈસક્રીમને જોઉં ત્યાં સંયમ રહી શકતો નથી. આઈસક્રીમની આગળ જગતની તમામ ફીલસૂફી મારી ફરે.’ આ વાત સ્વામી વિવેકાનંદે ઘણાં વર્ષો પહેલાં કહેલી. જગતના ચેમ્પિયન આઈસક્રીમ-ઈટર ગણવા હોય તો સ્વામી વિવેકાનંદ ગણાય. પ્રમુખ રોનાલ્ડ રેગન તો એક બેઠકે રૂ. ૩૦૦નો આઈસક્રીમ ઝાપટી જતા.તેમણે જુલાઈના ત્રીજા રવિવારના દિવસને ‘આઈસક્રીમ ડે’ જાહેર કરેલો. હયુસ્ટનની અમેરિકન અવકાશ સંશોધન ‘નાસા’ની સંસ્થાએ, મૂળ ભારતની એસ્ટ્રોનોટ સુનીતા વિલિયમ્સ માટે અવકાશ સફરમાં જે ખાદ્યો પેક કરેલા તેમાં આઈસક્રીમ ખાસ હતો જે અ ઠવાડિયા સુધી ખૂટ્યો ન હોતો! હું અમદાવાદ જતો ત્યારે ૩૫ વર્ષ પહેલાં મારા મિત્ર દેવદત્ત જોષીને ઘરે એટલા માટે જતો કે તેના ઘર સામે ‘ફીરકી’ નામની સાંકડી રેસ્ટોરાં હતી. ત્યાંનો આઈસક્રીમ ખાવા જતો. તેને હું કહેતો કે, મને આઈસક્રીમ ખાઉં તો શરદી થાય છતાં શરદીની ઐસીતૈસી કરીને આઈસક્રીમને ઝાપટી લઉં છું. રામકૃષ્ણ મિશનના ફાઉન્ડર તરીકે સ્વામી વિવેકાનંદ વધુ પ્રખ્યાત હતા. તેમના વિશે પશ્ચિમ બંગાળના લેખક મણિશંકર મુખરજીએ એક પુસ્તક લખેલું તેનું નામ હતું ‘ધ મોન્ક એઝ એ મેન’ અર્થાત્ ‘કોઈ સાધુ હોય તો શું થઈ ગયું’ આખરે તો તે માણસ છે ને? સ્વામી વિવેકાનંદ માત્ર ૩૯ વર્ષ જીવ્યા. પણ જમવા બેસે તો સ્વાદિષ્ટમાં સ્વાદિષ્ટ

રસોઈ જમતા અને પોતાને રાંધતાંય આવડતું. તેમણે કહેલું કે ‘સાધુએ સાધુ થતાં પહેલાં રાંધતાં શીખવું જોઈએ.’ સ્વામી વિવેકાનંદ જમવાની આઈટમમાં બીજું બધું ભૂલી જતા, જો સામે આઈસક્રીમ આવે તો!

સ્વામી વિવેકાનંદ અમેરિકા ગયા ત્યારે તેના યજમાન તરીકે ડો. લેગરનું ફેમિલી હતું. ત્યારે સ્વામી વિવેકાનંદના માનમાં ડીનર રખાયું ત્યારે ખાસ જાહેર કરાયું કે જમણ પછી સ્વામીજીનો ફેવરિટ આઈસક્રીમ પીરસાશે! ઈડા અન્સેલી નામની લેખિકાએ સ્વામીજીના આઈસક્રીમના શોખ વિશે લખ્યું છે કે ‘એક લેકચર પછી સ્વામીજીને તેમના ભક્તો એક રેસ્તોરામાં જમવા લઈ ગયા. ત્યારે સ્વામીજીએ તો ખુલ્લે શરીરે માત્ર તેમની સંન્યાસીની શાલ વીટેલી. એટલી સખત ઠંડી હતી કે સ્વામીજી ધ્રૂજતા હતા. રેસ્તોરામાં તેમને પુછાયું કે – શું ખાશો? સ્વામીજીએ કહ્યું કે ‘આઈસક્રીમ મંગાવો!’

તમે જાણો છો કે ૨૦મી સદીમાં સૌથી પહેલાં યંગ છોકરા-છોકરીને ધર્મ-નિરપેક્ષતાની શીખ સ્વામી વિવેકાનંદે આપેલી. અને કહેલું કે તમે કોઈ મુસ્લિમ છોકરીને પ્રેમથી આઈસક્રીમ ખવડાવો પછી તેની સામે સેક્યુલરીઝમનાં કોઈ ફોફાં ખાંડવાની જરૂર નથી. ૪-૭ ૧૯૦૨ના રોજ તેમણે તેમની હીલસા નામની ડિશની આઈટમ ખાધી અને આઈસક્રીમ ખાધો. રાત્રે ૯.૩૦ વાગ્યે આટલું જમ્યા પછી પ્રાર્થના વગેરે થયું અને સ્વામીજી હાર્ટ એટેકથી સીધાવી ગયા! સ્વામીજી કેવા બાલસહજ સ્વભાવના હતા અને આઈસક્રીમના શોખીન હતા તે પુસ્તકમાં નરેન્દ્રનાથ દત્તે લખેલું છે.

જસ્ટિસ વિનુભાઈએ બધી લેકચરબાજી પછી બે કલાકે હેવમોરનો આઈસક્રીમ પીરસાયો ત્યારે બધો જ કંટાળો અદૃશ્ય થઈ ગયો. આ હેવમોરની સ્ટોરી સાંભળી ત્યારે પીડા સાથે લિજ્જત પણ આવી. હેવમોરના જનકનો ઈતિહાસ ૧૯૪૪માં શરૂ થાય છે. કરાંચીમાં ૧૯૪૪માં સતિષ ચોના નામના યુવાને એક આઈસક્રીમ શોપ શરૂ કરેલી. શરૂમાં એ આઈસક્રીમ એ એક પાર્ટટાઈમ સાહસ હતું. પણ એ પાર્ટટાઈમ સાહસ આજે ગુજરાતનો ફેવરિટ આઈસક્રીમનો ફુલટાઈ ધંધો બની ગયો છે. આઈસક્રીમનું સાહસ સફળ થતું હતું ત્યારે જ દેશના ભાગલાને કારણે સતિષ ચોનાએ પાકિસ્તાન બન્યા પછી ત્યાંથી ભાગવું પડ્યું. ત્યારે એ અમદાવાદના નિરાશ્રિત હતા. તેમણે અમદાવાદના રેલવે સ્ટેશન પાસે હાથે ચલાવવાની લોરીમાં આઈસક્રીમ બનાવવાનો લાકડાનો સંચો મૂક્યો. શરૂમાં ભાવનગરના મોહમ્મદભાઈ (ખાર દરવાજા)થી માંડીને ‘હેવમોર’ના સતિષ ચોના જાતે સંચો ચલાવીને ચોખ્ખા દૂધનો આઈસક્રીમ બનાવતા. આજે આઈસક્રીમમાં માંડ પથી ૧૦ ટકા દૂધ હોય છે. તેમણે ત્રણ શબ્દો આઈસક્રીમની દુકાન માટે રાખ્યા. અચ્છાઈ, સચ્ચાઈ અને સફાઈ. જે વેચો તે (અચ્છું) પ્યોર વેચો, ઈમાનદારી રાખો અને સફાઈ રાખો. ૨૦૧૨માં હેવમોર એટલો બધો વેચાયો કે તેના માલિકને ૧લાખ લિટર આઈસક્રીમના વેચાણમાંથી રૂ. ૨૩૦ કરોડની આવક થઈ હતી! આજે ઘણી અમેરિકન કંપની કરોડો રૂપિયા આપીને ‘હેવમોર’ બ્રાન્ડ વેચાતી લેવા માગે છે. તો શું જવાબ મળે છે? – “મા વેચાય?”

Союзник де Машин
VITIS

‘એકત્ર’નો ગ્રંથ-ગુલાલ

we share, we celebrate

આપણી મધુર ગુજરાતી ભાષા અને એના મનભાવન સાહિત્ય માટેનાં સ્નેહ-પ્રેમ-મમતા અને ગૌરવથી પ્રેરાઈને ‘એકત્ર’ પરિવારે સાહિત્યનાં ઉત્તમ ને રસપ્રદ પુસ્તકોને, વીજાણુ માધ્યમથી, સૌ વાચકોને મુક્તપણે પહોંચાડવાનો સંકલ્પ કરેલો છે.

આજ સુધીમાં અમે જે જે પુસ્તકો અમારા આ વીજાણુ પ્રકાશન (E-book)ના માધ્યમથી પ્રકાશિત કરેલાં છે એ સર્વ આપ ટેબ્લેટ, સ્માર્ટ ફોન કે કોમ્પ્યુટર ઉપર www.ekatrafoundation.org પરથી વાંચી શકશો.

અમારો દષ્ટિકોણ

હા, પુસ્તકો સૌને અમારે પહોંચાડવાં છે – પણ દષ્ટિપૂર્વક. અમારો ‘વેચવાનો’ આશય નથી, ‘વહેંચવાનો’ જ છે, એ ખરું; પરંતુ એટલું પૂરતું નથી. અમારે ઉત્તમ વસ્તુ સરસ રીતે પહોંચાડવી છે.

આ રીતે –

* પુસ્તકોની પસંદગી ‘ઉત્તમ-અને-રસપ્રદ’ના ધોરણે કરીએ છીએ: એટલે કે રસપૂર્વક વાંચી શકાય એવાં ઉત્તમ પુસ્તકો અમે, ચાખીચાખીને, સૌ સામે મૂકવા માગીએ છીએ.

* પુસ્તકનો આરંભ થશે એના મૂળ કવરપેજથી; પછી હશે તેના લેખકનો પૂરા કદનો (full page) ફોટોગ્રાફ; પછી હશે એક ખાસ મહત્વની બાબત – લેખક પરિચય અને પુસ્તક પરિચય (ટૂંકમાં) અને તે પછી હશે પુસ્તકનું શીર્ષક અને પ્રકાશન વિગતો... એ પછી આપ સૌ પુસ્તકમાં પ્રવેશ કરશો.

અર્થાત્, લેખકનો તથા પુસ્તકનો પ્રથમ પરિચય કરીને – એનું Introduction મેળવીને, લેખક અને પુસ્તક સાથે હસ્તધૂનન કરીને આપ પુસ્તકમાં પ્રવેશશો.

તો, આવો. આપનું સ્વાગત છે ગમતાના ગુલાલથી.

હવે પછી આવનરા દરેક પુસ્તકનાં આ પ્રારંભિક પૃષ્ઠોના આયોજનનો વિચાર અને લેખન રમણ સોનીનાં છે એ માટે અમે તેમના આભારી છીએ.

એકત્ર યુનિકોડ ફોન્ટ

જેમ જેમ કોમ્પ્યુટર ઉપર આપણી ગુજરાતી લીપી અને ભાષાનો વપરાશ વધતો જાય છે તેમ તેમ સુંદર મરોડવાળા ગુજરાતી યુનિકોડ ફોન્ટ હોવા હવે જરૂરી થઈ પડ્યા છે. માઈક્રોસોફ્ટે શ્રુતિ અને એપલે પોતપોતાનાં કોમ્પ્યુટરમાં જ ચાલે તેવા ગુજરાતી યુનિકોડ ફોન્ટ બનાવ્યા છે. આ ઉપરાંત પણ બીજા ઘણા યુનિકોડ ફોન્ટ વપરાશમાં છે. પણ મુદ્રણમાં જેવા સુંદર મરોડવાળા ફોન્ટ છે તેટલાં સુંદર ફોન્ટ કોમ્પ્યુટરના વપરાશ માટે નથી. ગુજરાતી મુદ્રણમાં ‘આકૃતિ’ અને ‘ભાષા ભારતી’ના ફોન્ટનું ચલણ છે. જેમાંથી એકત્રએ ‘આકૃતિ’નાં ફોન્ટ પસંદ કરીને તેને યુનિકોડમાં રૂપાંતરિત કરી સૌને વહેંચવા અને વાપરવાની વ્યવસ્થા કરી છે. એકત્રએ પણ તેની ઇ-બુક્સને પણ આ જ ફોન્ટમાં ફેરવવાનું શરુ કર્યું છે.

આપ સૌ પણ [એકત્ર ફાઉન્ડેશન](#)ની વેબસાઇટ ઉપરથી ડાઉનલોડ કરી તમારા કોમ્પ્યુટરના ફોન્ટ ફોલ્ડરમાં આ ચારેય ફોન્ટ ઉમેરો અને અન્ય યુનિકોડની જેમ જ તેને વાપરી શકાશે. આ ફોન્ટ વિન્ડોઝ તથા એપલ બન્નેમાં સુલભ છે. હજુ આ ફોન્ટ નવા હોવાથી તેમાં જરૂરી ફેરફારો થયા કરશે.

પુસ્તકો આંગળીના ટેરવે

હવે જ્યારે ઈન્ટરનેટ ઉપર ગુજરાતી પુસ્તકોની ઇબુકના ખડકલા થવાની શરૂઆત થઈ છે ત્યારે પુસ્તકોની પસંદગી ખુબ જ જરૂરી બની ગઈ છે. પોતાને મળતા સમયમાં વાચકો આસ્વાદી શકે એવાં, એટલાં ઉત્તમ ને રસાળ પુસ્તકો એમને દષ્ટિપૂર્વક પસંદ કરીને આપવાં જોઈએ. અને એ કામ પડકારરૂપ છે - પણ મનગમતું છે. એ માટે આ બધાં જ પુસ્તકોને એક સાથે મેળવવા માટે અમે ‘એકત્ર બુક્સ’ નામની એપ્લિકેશન બનાવી છે જે એપલ અને ગુગલે માન્ય રાખી છે. હવે કોઈપણ આઈપેડ, આઈફોન કે એન્ડ્રોઈડનાં ફોન કે ટેબ્લેટ ઉપકરણોમાં ચાલે તેવી એપ્લિકેશન તૈયાર છે અને આ નીચેની લિન્કથી ડાઉનલોડ કરી શકાય છે:

<https://itunes.apple.com/us/app/ekatra-books/id811505653?mt=8>

<https://play.google.com/store/apps/details?id=com.ekatra.bookshelf&hl=en>

-અતુલ રાવલ

લેખક-સંપર્ક

કાન્તિ ભટ્ટ, મુંબઈ : 022-28072945 (કે c/o દિવ્ય ભાસ્કર)

કુલીનચંદ્ર યાજ્ઞિક, નડિયાદ : 0268-2566678

ચંદ્રકાન્ત શેઠ, અમદાવાદ : 079-26300928

બકુલ ટેલર, સુરત : 09427974656, bakultailor19@gmail.com

યોગેશ જોષી, અમદાવાદ : 09427609825

વિનોદ ભટ્ટ, અમદાવાદ : 079-25452700

સંદીપ ભાટિયા, મુંબઈ : 022-28540234, pencamerabrush@rediffmail.com

સુધીર દલાલ, અમદાવાદ : 079-26924091

આ અંકના લેખકો

હવે 'સંચયન' ઉપરાંત એકત્રનાં વીજાણુ પ્રકાશનો
તમારી આંગળીના ટેરવે

કિલક કરો તમારા iPad કે Android પર

<https://itunes.apple.com/us/app/ekatra-books/id811505653?mt=8>

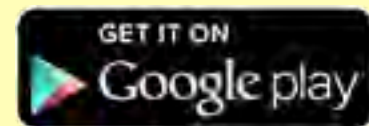
appstore.com/ekatrabooks

કોમ્પ્યુટર ઉપર વાંચવા માટે

અમારી વેબસાઇટના

ગ્રન્થ-વિશ્વમાં પ્રવેશવા કિલક કરો :

<http://www.ekatrafoundation.org>

<https://play.google.com/store/apps/details?id=com.ekatra.bookshelf&hl=en>

Download Ekatra Books on your iPad, iPhone or any Android device for Gujarati reading anytime, anywhere.

Introduction

In 1929, Gujarat Vidyapith published its first edition of સાર્થ ગુજરાતી જોડણીકોશ, the Gujarati comprehensive dictionary. In the preface, Gandhiji wrote, “હવે પછી કોઈને સ્વેચ્છાએ જોડણી કરવાનો અધિકાર નથી”. This was the beginning of a new epoch for Gujarati.

In the early eighteen century, people on the Indian subcontinent spoke many more dialects than are spoken today. Most dialects, including Gujarati, did not qualify as “language” because they lacked definitive dictionary and formal grammar. At that time, written materials consisted only of manuscripts. With the introduction of the printing press, publishers of Gujarati books offered books in quantities never imaginable before. This formalized Gujarati as a one of the official languages of India, in a time where many other dialects did not make the technological transition and thus are now endangered or even extinct.

Now, in the 21st century, we are experiencing another such tectonic shift, a move from paper book to digital. We feel that any language that does not make this transition will be in danger of becoming extinct by 2050. However, communities that choose to participate in this digital revolution are at a great advantage, as ubiquitous accessibility becomes common.

Every electronic device – from mobile phones to automobiles — will hold literature in the digital form and it will be accessible to people worldwide.

Mission

“Preserve and spread Gujarati literature through digitization”

In the Western world, a similar successful effort, Project Gutenberg, created over 40,000 free books in digital format and was instrumental in making e-Book reader ubiquitous. Instantly, thousands of books from Shakespeare to Agatha Christie became available to eBook readers at no charge. Over 1,000 million downloads of free ebooks have already occurred. Once Gujarati books are digital, they will be instantly available on eBook readers and readable via Kindle, iPad, Android tablets and smart phones. In the digital form they will be fully searchable with any search engine.

2013 Accomplishments

In a very short time, Ekatra picked up pace and involved numerous volunteers from across the world:

- Registered Ekatra Foundation as US not-for-profit organization

- Designed and test creation of ebook using both soft copy and physical books.
- Became the first entity to offer true digital Gujarati ebooks for free on the web, Kindle, iPad, Android tablets, Android smart phones, iPhone and regular computers.
- Built ebook conversion process. Ekatra created/obtained tools to convert proprietary fonts into Unicode, obtained access to Gujarati OCR, established standard ePUB template and created ePUB formatting guide to achieve efficient repeatable scalable process.
- Designed Ekatra Website and offer first 25 free books. Converted total of 50 books.
- Formed literary committee and selected 86 books for conversion. Received permission to convert 20 books.
- Received permission to offer over 50 books published by Lok-Milap Trust.
- Published 3 issues of bimonthly Gujarati e-digest, સંચયન.
- Established communication with leading Gujarati not-for-profit organizations including Gujarat Vidyapith, Gujarati Sahitya Parishad, Forbes Gujarati Sabha, Lok-Milap Trust and Gujarati branch of Wikipedia (વિકિસ્ત્રોત).

2014 Goals

- Establish Ekatra as the premier online Gujarati literature digital library.
- Offer 1,000 free ebooks on Ekatra’s website.
- Offer the same on leading bookstores including Amazon, iBookstore, smashword.com and Flipkart.
- Publish 6 issues of સંચયન. Create awareness of the available Gujarati literary resources.
- Expand volunteer organization to support book conversion and proof reading tasks.
- Collaborate and share knowledge about digital books with other non-for-profit so they can also offer free digital books.

Get Involved

While our volunteers are working on all fronts, we are seeking help with the following:

- Sourcing of selected books in physical or PDF form.
- Proofreading of OCR content
- Assistance in creating local Ekatra volunteer community

Contact

Rajesh Mashruwala | mashru@ekatrafoundation.org
Atul Raval | atulraval@ekatrafoundation.org

Ekatra Foundation is a not for profit organization exempt under section 501(c)(3).

It's Federal ID is 46-2153818.

Public Charity Status: 509(a)(1) & 170(b)(1)(A)(vi) • Effective Date of Exemption: April 24, 2013.